

Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Antlaşmalardan Çekilme Yetkisine ve Usulüne İlişkin Tartışmalar

Discussions on Authority and Procedure in Withdrawal from International Treaties from the Perspective of International Law

Lider Bal ^{*}

Öz

Uluslararası antlaşmalardan çekilme örnekleri ya da tehditleri, son yıllarda hiç olmadığı kadar kamuoyunun gündemini meşgul etmektedir. Güney Afrika'nın Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden çekilmesi; ABD'nin, Başkan D. Trump döneminde İran Nükleer Anlaşması'ndan çekilmesi ve Trump'ın Paris Anlaşması'ndan çekilme tehditleri; Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmak amacıyla kurucu antlaşmadan çekilmesi; Venezuela'nın İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi'nden çekilmesi ilk akla gelebilecek örneklerdir. Uluslararası antlaşmaların sona erdirilmesi bakımından sık karşılaşılabılır olmayan bu örneklerde otoriter yönetimlerin hakim olduğu devletlerin dahli ve/veya kişi haklarını ve özgürlüklerini ilgilendiren antlaşmalar söz konusudur. Her iki ihtimalde de çekilme kararlarının yerindeliği ve bu kararların alınma yöntemleri demokrasi ve insan haklarının korunması gibi değerlere uygunluğu bakımından tartışılmaktadır. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden Cumhurbaşkanı Kararı ile çekilmesi ve aynı yöntemle İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nden de çekilmenin mümkün olduğunun dillendirilmesi, diğer boyutlarının yanında, hukuki açıdan tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur. Daha çok anayasa hukukçularının dahil olduğu çekilme kararının alınmasında yetki ve usul tartışmaları, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin antlaşmalar hukuku bağlamında diğer taraf Devletler bakımından ve bölgesel örgütler çerçevesindeki etkileri nedeniyle uluslararası hukukçular açısından da ilgi çekicidir. Özellikle, Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin insan haklarının korunmasına dair temel belgeleri arasında sayılan İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi, bu Örgüt'ün üye devletler bakımından bir yükümlülüğe dönüştürdüğü demokrasi ve insan haklarının korunması açısından değerlendirilmeye muhtaçtır. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi örneğinden hareketle uluslararası antlaşmalardan çekilme yetkisine ve usulüne ilişkin tartışmalara uluslararası hukuk açısından bakmayı amaçlayan bu çalışma, uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımını ve bu yaklaşımın sorgulanmasına neden olan değişimleri, özellikle insan haklarının korunmasına dair antlaşmalar bağlamında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul Sözleşmesi, Uluslararası hukuk, Antlaşmalar hukuku, Sözleşmelerden çekilme, İnsan hakları hukuku, Demokrasi, Avrupa Konseyi

Abstract

Examples and threats of withdrawing from international treaties have occupied the agenda of public opinion more than ever in recent years. South Africa's withdrawal from the International Criminal Court, the USA's withdrawal from the Iran Nuclear Agreement and withdrawal threat from the Paris Agreement, the United Kingdom's withdrawal from the European Union, and Venezuela's withdrawal from the American Convention on Human Rights are the first examples that come to mind. These unusual examples of treaty withdrawal involve states governed by authoritarian regimes, as well as treaties that concern individual civil rights and freedoms. Both cases have debated the appropriateness of withdrawal

* Sorumlu Yazar: Lider Bal (Dr. Öğr. Üyesi), Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye. E-posta: liderbal@gantep.edu.tr ORCID: 0000-0003-2071-7212

Atf: Bal L, "Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Antlaşmalardan Çekilme Yetkisine ve Usulüne İlişkin Tartışmalar" (2023) 43(2) PPIL 639. <https://doi.org/10.26650/ppil.2023.43.2.1366123>

decisions and the compatibility of the methods used to make these decisions using values such as democracy and the protection of human rights. Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention by presidential decree and the claim that the country can withdraw from the European Convention on Human Rights through the same method have caused legal debates and criticisms. Given the significance of the Istanbul Convention, particularly in terms of human rights law, and the international obligations arising from Türkiye's membership in the Council of Europe, these issues also need to be evaluated from the perspective of international law. In light of Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention, this study aims to examine the issues of authority and procedure regarding withdrawal from international treaties from the perspective of international law. For this purpose, examining the executive-centered approach of the Vienna Convention on the Law of Treaties would be appropriate first, followed by the new phenomenon based on the principles of separation of powers and democracy, which leads to questioning this approach at the international level, particularly in the context of human rights treaties.

Keywords

Istanbul Convention, international law, Vienna Convention on the Law of Treaties, withdrawing from conventions, human rights law, democracy, Council of Europe

Extended Summary

Türkiye's withdrawal by presidential decree from the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, commonly known as the Istanbul Convention, has been widely debated at the national level. These debates have focused particularly on what legal procedures and competent authority are needed to withdraw from international treaties and the legal consequences for the national legal order of a potential unlawful withdrawal. When considering that every denunciatory act has legal effects on the other parties to a treaty, sometimes within the framework of international organizations and judicial mechanisms, and even on individuals in the international arena, discussions regarding Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention inevitably fall within the scope of international law.

In light of Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention, this study aims to examine the issues of authority and procedure regarding international treaty withdrawal from the perspective of international law. Firstly, a crucial question arises as to who has the competency to declare a withdrawal as the will of a State. In principle, the issue of which persons and/or bodies have the competency to withdraw from international treaties is a matter that international law leaves to the national preference of each state. For pragmatic reasons and in order to create legal predictability, however, international law has adopted a presumption of representation in favor of certain persons. According to the Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT), heads of state, heads of government, and ministers for foreign affairs are accepted as representing their state for the purpose of performing all acts in relation to a treaty. This presumption of representation in favor of these persons who exercise executive power in the national arena has resulted in the executive-centered approach of international law in state representation.

This executive-centered approach in international law has not found the same favorable reception in the national sphere due to the principles of separation of powers and democracy. The idea that the executive branch is the only authority that can declare

the will of the state at the international level has been criticized within the national arena, especially with the progressive confirmation of the role of the legislative branch regarding the conclusion and denunciation of treaties. These developments at the national level can be described as the democratization of treaty-making power and also have effects on the international legal order, at least within the framework of international organizations and state practices at the regional level.

In this regard, the Council of Europe, of which Türkiye is a member, and the Istanbul Convention, which constitutes a core human rights instruments, are important examples. Democracy, the rule of law, and human rights are considered the core values of the Council of Europe. Protecting and promoting them are the main purpose of the Council and all its instruments and doing so requires respect for the principles of separation of powers and democracy. Therefore, these principles are no longer solely a concern of national law, as they have transformed into international obligations for the Member States of the Council of Europe.

These obligations of member states undoubtedly have legal consequences in terms of which legal procedures exist and who has the competent authority to withdraw from an international treaty. The most evident example of this can be seen within the framework of human rights treaties. These treaties contain provisions on the fundamental rights and freedoms that are regulated and protected usually at the constitutional level and are considered legislative in nature.

Therefore, just as the approval of the legislature is required when concluding such treaties, in the case of withdrawal, the legislature should assume a similar role. This practice is known as the symmetrical model and has been legally adopted in the majority of the Council of Europe's Member States. From this clear trend toward parliamentary involvement in withdrawal decisions, one should interpret the symmetrical model as a normal practice, a violation of which could be qualified as manifest for all States acting in good faith as per Article 46 of the VCLT.

Moreover, human rights treaties are considered a distinct category of international treaties and create particular legal consequences that also affect the possibility and process of a Member State's withdrawal. The specificity given to withdrawing from such treaties is much more visible in regional legal systems, such as the Organization of American States and the Council of Europe, which transformed the principle of democracy into an organizational obligation and created effective legal mechanisms for the protection of human rights.

In conclusion, Türkiye's withdrawal by presidential decree from the Istanbul Convention appears legally incontestable from the point of view of classical international law of treaty, which prioritizes the presumption of representation. However, a trend is

found opposite this classical view. Indeed, with the approach regional organizations have taken, particularly concerning human rights treaties, prioritizing the presumption of representation might change in a way where the principles of democracy and the rule of law should also be taken into account. Therefore, the legal effects of Türkiye's withdrawal should be evaluated by taking into account its organizational obligations arising from the Council of Europe's membership and regional states' practices on how to conclude and denounce such treaties.

Giriş

Türkiye'nin, kısaca “İstanbul Sözleşmesi” olarak bilinen “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”¹nden Cumhurbaşkanı Kararı² ile çekilmesi³, diğer boyutlarının yanında, hukuki açıdan da tartışmalara neden oldu⁴. Özellikle usul ve yetki konusunda yoğunlaşan, buradan hareketle de Sözleşme'nin çekilme sonrası olası hukuki statüsünü kapsayan bu tartışmalar şüphesiz anayasa hukukçularının ilgi ve çalışma alanına daha fazla girmektedir. Böyleyken, taraf olunan ya da sona erdirilen her antlaşmanın diğer taraf devletlerle, kimi zaman üye olunan uluslararası örgütler ve yargısal mekanizmalar çerçevesinde ve hatta gerçek kişiler bakımından uluslararası alanda hukuki etkiler doğurduğu düşünülecek olursa, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmeye ilişkin tartışmalar kaçınılmaz olarak uluslararası hukukun da ilgi alanına girmektedir.

Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi örneği bağlamında, antlaşmalardan çekilmede yetki ve usul konusunda uluslararası hukukun yaklaşımı özellikle üç açıdan irdelenmeye muhtaç görünmektedir. İlkin; devletler adına çekilme iradesini ortaya koyacak yetkili kişilerin ve organların kimler olduğu meselesi gündeme gelmektedir.

- 1 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (adopted 11 May 2011, entered into force 1 August 2014) CETS No 210 (İstanbul Convention), <<https://rm.coe.int/168008482e>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023. Sözleşme'nin resmi Türkçe çevirisi için RG 08.3.2012/2816 <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120308M1-1.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.
- 2 RG 20.3.2021/3718 <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.
- 3 Genel olarak “bir devletin taraf olduğu antlaşmayı kendisi bakımında sonlandırmasına yönelik tek taraflı işlem” (yazarın çevirisi; bundan sonra yç) şeklinde tanımlanabilecek antlaşmaların sona erdirilmesi (denunciation), ikili antlaşmalar ve çok taraflı antlaşmalar bakımından farklı kavramlarla ifade edilmektedir. İkili antlaşmalarda, taraflardan birinin antlaşmayı sona erdirmesi, antlaşmanın hukuk düzeninde ortadan kalkmasıyla, yani fesihle sonuçlanırken; çok taraflı antlaşmalarda taraflardan birinin antlaşmayı sona erdirmesi, antlaşmanın diğer taraflar bakımından hukuki varlığını etkilemez. Bu nedenle, bu son durumda antlaşmanın sona ermesi antlaşmadan çekilme (withdrawal) olarak nitelendirilir. Bkz Anthony Aust, ‘Treaties, Termination’, in Anne Peters and Rüdiger Wolfrum (eds), Max Planck Encyclopedia of Public International Law (Oxford University Press online last update 2006), <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1491>>; ayrıca bkz Hüseyin Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap (15th edn, Turhan Kitabevi 2021) 204. Dolayısıyla, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'ni kendisi bakımından sona erdirmesine ilişkin Cumhurbaşkanı Kararı'nda, Sözleşme'nin Türkçe çevirisine de uygun olarak (md. 80) fesih kavramı kullanılmış olsa da; bu çalışmada, teknik açıdan daha doğru olan çekilme kavramı kullanılmaktadır. Özellikle insan haklarının korunmasına dair antlaşmaların sona erdirilmesinde tercih edilmesi gereken kavrama ilişkin benzer bir değerlendirme için bkz Yogesh Tyagi, ‘The Denunciation of Human Rights Treaties’ (2008) 79(1) British Yearbook of International Law 86, 113.
- 4 Kemal Gözler, ‘Cumhurbaşkanının Uluslararası Sözleşmeleri Feshetme Yetkisi Var mı? İstanbul Sözleşmesinin Feshi Hakkında 3718 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı Üzerine Eleştiriler’ (Türk Anayasa Hukuku Sitesi, 20 Mart 2021) <www.anayasa.gen.tr/ua-sozlesme-feshi.htm> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2023; Ali Osman Karaoğlu, ‘Türk Hukukunda Milletlerarası Antlaşmalardan Tek Taraflı Çekilme’ (2021) 16(203) Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1083-1106; Ülkü Halaçlı Ulusoy, Türk Hukukunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Uluslararası Antlaşmaların Yapımı ve Sona Ermesi (Yetkin Yayınları 2021), özellikle 154-163; Tolga Şirin and Necdet Umut Orcan, ‘Uluslararası Sözleşmelerden Çekilmenin Anayasal Esasları ve Başlıca Tartışmalar’, (2022) 13(50) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 241-278; Ceren Zeynep Pirim, ‘The Legal Effects of the New Presidential System on Turkey’s Treaty-Making Practice’ 2022 33(2) European Journal of International Law 579-606; Başak Çalı, ‘Withdrawal from the Istanbul Convention by Turkey: A Testing Problem for the Council of Europe’ (EJIL: Talk 22 Mart 2021) <<https://www.ejiltalk.org/withdrawal-from-the-istanbul-convention-by-turkey-a-testing-problem-for-the-council-of-europe/>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023; Levent Köker, ‘İstanbul Sözleşmesi'nin İptalinin Anayasa'ya Aykırılığı Üzerine’ (Birlik Dergisi 24 Mart 2021) <<https://birikimdergisi.com/guncel/10531/istanbul-sozlesmesini-sona-erdirmeye-kararinin-anayasaya-aykirliligi-uzerine>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023; İlayda Eskitaşoğlu, ‘Turkey’s Withdrawal from the Istanbul Convention: A Sudden Presidential Decision in the Dead of the Night and an Alarming Setback’ (Völkerrechtsblog, 27 Mart 2021) <<https://voelkerrechtsblog.org/de/turkeys-withdrawal-from-the-istanbulconvention/#/>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023; Tuğba Bayar, ‘Turkey’s withdrawal from Istanbul Convention: international human rights regime vis-à-vis authoritarian survival’, Published online: 27 Sep 2023, Turkish Studies, 1-21, DOI: 10.1080/14683849.2023.2262721.

Devletlerin uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarrufları egemenliklerinin ve özgür iradelerinin sonucudur. Soyut varlıklar olan devletlerin bu iradeleri ancak onlar adına söz söylemeye yetkili temsilcilerce dile getirilebilecektir. Bir devletin iradesini dile getirmeye, uluslararası alanda onu temsil etmeye kimlerin yetkili olacağı meselesi ilke olarak her bir devletin ulusal hukuk düzenine göre belirlenmektedir⁵. Bununla birlikte, uluslararası hukukta belirli kişilerin devletlerini temsil ettiklerine dair bir karine oluşmuştur. Ulusal alanda özellikle yürütme erkini kullanan kişileri kapsayan bu temsil karinesinin, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkelerinin sonucu olarak ve yasama organıyla yürütme organı arasındaki yetki paylaşımı nedeniyle ulusal alanda karşılık bulmaması, uluslararası antlaşmalarla ilgili yetki tartışmalarının en önemli sebebidir⁶. Dolayısıyla, uluslararası hukukun temsil karinesi nedeniyle benimsediği yürütme merkezli yaklaşımı ve bu yaklaşımın ulusal alandaki yetki paylaşımlarına olası aykırılığının hukuki sonuçları ilk tartışılması gereken boyuttur.

İkinci olarak; uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yetki konusunda ulusal alanda belirleyici olan kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkelerinin uluslararası hukuk düzleminde yeri ve çekilme tasarruflarında bunlara aykırılığın hukuki sonuçları irdelenmeye değer bir diğer konudur. Kabul etmek gerekir ki, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkeleri uluslararası hukukun genel ilkeleri arasında sayılabilecek, bütün devletlerin hak ve yükümlülüklerini belirleyebilecek nitelikte ilkeler değildir. Ancak bu durum, özellikle bölgesel nitelikteki uluslararası örgütler aracılığıyla gelişen uluslararası hukuk kuralları ve üye devletlerin örgütsel yükümlülükleri ile değişmektedir. Bu çerçevede, çekilme dahil uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yasama organlarının artan yetkilerinin, uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımına etkisi irdelenmelidir.

Üçüncü ve son olarak; İstanbul Sözleşmesi gibi insan haklarının korunmasına dair bir uluslararası antlaşmadan çekilme kararı, bu gibi antlaşmaların niteliği ve özellikle bölgesel örgütler çerçevesinde yarattıkları hukuki etkileri itibariyle özgün sonuçlar doğurmaktadır. Demokrasi ve insan haklarının korunması değerlerini kuruluş amacı olarak benimsemiş olan bölgesel nitelikteki uluslararası örgütlere taraf devletler bakımından, insan haklarının korunmasına dair antlaşmalardan çekilmede yetki konusunda demokrasi ilkesinin yeri ve etkisi uluslararası hukuk açısından tartışılmaya değer bir diğer boyuttur.

Uluslararası antlaşmalardan çekilmede yetki meselesine dair tartışmalar, büyük oranda uluslararası antlaşmalar hukuku çerçevesinde yürütülmektedir. Bu noktada dikkate alınması gereken ilk referans çekilmeye konu antlaşma hükümleridir. İlgili

5 Hans Kelsen, *Principles of international law* (Rinehart 1952) 323; Ayşe Nur Tüttüncü, Enver Arıkoğlu, Verda Neslihan Akün and Elif Başkaracaoğlu, *Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar)* Prof. Dr. Sevin Toluner'in Ders Notlarından (2th edn, Beta 2019) 91.

6 Michael Bothe, 'Article 46 Convention of 1969' in O. Corten and P. Klein (eds), *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary*, Vol II (Oxford University Press 2011) 1090, 1091.

antlaşmada çekilme konusunda hüküm bulunmaması ya da yetersizliği halinde, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS)⁷ ve uluslararası antlaşmalar hukukunun teamül kuralları uygulama kabiliyeti bulmaktadır. Uluslararası antlaşmalar genelde çekilme konusunda ya sessiz kalmaktadır ya da sadece çekilme bildiriminin yapılma usulüne ve geçerli olacağı zamana ilişkin düzenlemeler içermektedir⁸. Bu çalışmanın konusu olan, uluslararası antlaşmalardan çekilme yetki meselesine ilişkin özel hüküm içeren antlaşma örneği yoktur. Dolayısıyla, VAHS'nin antlaşmalardan çekilme ve antlaşmaların yapılmasında yetki konusuna dair düzenlemeleri⁹, bu düzenlemelerin yorumlanmasına ve uluslararası antlaşmalar hukukunun teamül kurallarının uygulanmasına dair uluslararası yargı kararları ve doktrin, uluslararası antlaşmalardan çekilme yetki konusunda temel kaynakları oluşturacaktır.

Bu çalışma, Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi örneğinden hareketle uluslararası antlaşmalardan çekilme yetkisine ve usulüne ilişkin tartışmalara uluslararası hukuk açısından bakmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle yetki tartışmalarına kaynaklık eden uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımı ve bu yaklaşımın sorgulanmasına neden olan yasama organının uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda artan rolü incelendikten sonra; yetki tartışmalarına neden olabilecek, özellikle yasama faaliyeti olarak nitelendirilen ve özgün hukuki sonuçlar doğuran insan haklarının korunmasına dair çok taraflı antlaşmalardan tek taraflı olarak çekilme ihtimali ele alınacaktır.

I. Uluslararası Hukukun Yürütme Merkezli Yaklaşımı

Uluslararası hukuk, antlaşmalarla ilgili tasarruflarda her bir devletin politik ve anayasal sistemine göre değişkenlik gösteren yetki dağılımlarına ve karar alma prosedürlerine saygı duyan, daha doğrusu kör kalan bir tutum benimsemektedir. Bu yaklaşım, devletlerin egemenliği ilkesinin bir sonucudur¹⁰. Bununla birlikte, artan devlet sayısına paralel olarak çeşitlenen anayasal sistemler ve farklılaşan karar alma

7 Vienna Convention on the Law of Treaties (adopted 22 May 1969, entered into force 27 January 1980) 1155 UNTS 331(VCLT) <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023. VAHS'nin 54 ve 56. maddeleri, antlaşmada hüküm bulunan ve bulunmayan hallerde çekilmeye dair genel ilkeleri içermektedir.

8 Örneğin İstanbul Sözleşmesi'nin "Denunciation" başlıklı 80. maddesinde taraf devletlerin, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne yapacağı bir bildirimle Sözleşme'den çekilebileceği; çekilmenin, bu bildirim yapılmasını takip eden üç aydan sonraki ayın ilk günü geçerlilik kazanacağı belirtilmiştir.

9 Uluslararası Hukuk Komisyonu Raportörü Sir Humphrey Waldock'un belirttiği üzere, "antlaşmaları iptal etme, sona erdirmeye, geri çekilme veya askıya alma yetkisi, en az antlaşmaya taraf olma yetkisi kadar, devletin antlaşma yapma yetkisinin bir parçasını oluşturur." (yç) Second Report on the Law of Treaties by Sir Humphrey Waldock, UN Doc A/CN.4/136, Yearbook of International Law Commission 1963, Vol II, 85. Bu perspektiften hareketle ve ilk başlıkta da ortaya konulacağı üzere, VAHS'nin antlaşmaların akdiyle ilgili işlemlerde yetkili kişilere dair düzenlemeleri, devletlerin iradelerini temsil yetkisiyle ilgili genel bir yapılaşımın ifadesi oldukları için, analogi yoluyla antlaşmalardan çekilme halinde de uygulama bulabilecektir.

10 Bothe (n 6) 1091; Hannah Woolaver, 'From Joining to Leaving: Domestic Law's Role in the International Legal Validity of Treaty Withdrawal' (2019) 30(1) European Journal of International Law 73, 84; Karaoğlu (n 4) 1100. Devletlerin bu egemen haklarının, ulusüstü bir örgüt olan Avrupa Birliği kurucu antlaşmasından çekilmek gibi radikal görülebilecek bir karar bakımından dahi korunduğu söylenebilir. AB Antlaşması'nın 50/1 maddesine göre: "Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlik'ten çekilmeye karar verebilir." Bkz. Treaty on European Union (consolidated 1 March 2020) OJ C 202 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

süreçleri, devletleri temsil etmeye yetkili organ ya da kişiler bakımından da benzer bir çeşitlilik, dolayısıyla öngörülemezlik yaratmaktadır. Geniş anlamda devletlerin uluslararası alanda temsiliyeti bir yana, uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflar bakımından dahi, her devletin farklı karar alma süreçleri benimseyebildikleri; hatta aynı devletin, antlaşmanın niteliğine bağlı olarak farklılaşan prosedürler öngörebildiği görülmektedir¹¹. Her bir devletin ulusal sisteminde öngörebileceği yetkili organların ve gerekli prosedürlerin çeşitliliği karşısında, bu süreçlerin taraflar bakımından iyi niyetle ve güven içinde sürdürülebilmesi için pragmatik çözümlere ihtiyaç vardır.

Uluslararası hukukun teamül kuralı olarak ortaya çıkmış olan, VAHS'nin de benimsediği, belirli kişilerin devletlerini temsil ettiklerine dair karine bu pragmatik yaklaşımın sonucudur. Devletin uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarında yürütme organını oluşturan kişileri ön plana çıkaran bu karinenin, antlaşmalardan çekilmede yetki meselesini gündeme getirecek bir biçimde ulusal hukuk kurallarına aykırılığının uluslararası antlaşmalar hukuku bakımından sonuçları incelenecektir.

A. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde Temsil Karinesi

Devletlerin uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarında yetkili kişilerle ilgili düzenlemeler içeren VAHS, bir taraftan her bir devletin ulusal tercihlerine saygı duyarken diğer taraftan belirli kişiler bakımından bir tür temsil karinesi kabul ederek pragmatik bir çözüm yaratma amacı gütmektedir.

Sözleşme'nin 7. maddesi, uluslararası antlaşmaların yapılmasında devletlerini temsil ve antlaşmaları akdetme yetkisine sahip kişilerle ilgili bir düzenlemedir. Buna göre, ilke olarak bir devleti temsil eden kişi buna uygun bir yetki belgesine sahip olmalıdır (md. 7.1.a). Bunun istisnası, devletlerin uygulamalarında bir temsilcinin devletini temsil ettiğinin, yetki belgesi olmadan da onun adına işlem yapabileceğinin düşünülmesidir (md. 7.1.b). Bu bir temsil karinesidir¹². Bu karine, maddenin ikinci fıkrasında sayılan belirli kişiler bakımından somutlaştırılmıştır. Buna göre, devlet başkanı, hükümet başkanı ve dışişleri bakanının, “görevleri gereği”, “devletlerini temsil ettikleri” ve kendi devletleri adına “bir antlaşmanın akdi ile ilgili her türlü işlemi” gerçekleştirmeye yetkili oldukları kabul edilmektedir.

Buna paralel bir yaklaşım, taraf olunan antlaşmalardan çekilmede usule ilişkin bir düzenleme olan Sözleşme'nin 67. maddesinde de gözlenmektedir. Bu maddeye

11 Bu yönde bir analiz için bkz Hannah Woolaver, ‘State Engagement with Treaties: Interactions between International and Domestic Law’ in Curtis A. Bradley (ed), The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law (Oxford Handbooks 2019) 431, 433.

12 Tütüncü, Arıkoğlu, Akün and Başkaracaoğlu (n 5) 92; Patrick Daillier, Mathias Forteau and Alain Pellet, Droit International Public (8th edn, LGDJ 2009) 142; Woolaver, ‘State Engagement with Treaties’ (n 11) 434. Bu karinenin bir tür “hukuki kesinlik” yaratma amacı güttüğü yönünde değerlendirmeler de mevcuttur. Bkz Frank Hoffmeister, ‘Article 7’ in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds), Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary (2th edn, Springer 2018) 129; Mark E Villiger, Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (Brill 2008) 146.

göre, bir antlaşmadan çekilme iradesine ilişkin yazılı bildirim niteliğindeki belge, ilgili devletin devlet başkanı, hükümet başkanı veya dışişleri bakanı tarafından imzalanmışsa, ayrıca yetki belgesine ihtiyaç duyulmadan, muteber ve devletin iradesini yansıtır nitelikte kabul edilir.

Bu iki düzenleme, “Qualified authorities”¹³ (Yetkili otoriteler), “ostensible authority”¹⁴ (Görünür otoriteler) ya da “the Big Three”¹⁵ (Büyük üç) olarak da adlandırılan bu kişilerin devletleri adına her konuda irade beyan etmede tam yetkili olduklarına dair genel karinenin antlaşmalar hukukuna yansımış halidir¹⁶.

Devletlerarası ilişkilerde, uygulamada kabul görmüş ve uluslararası hukukun teamül kuralına¹⁷ dönüşmüş olan bu karinenin tarihsel kökenleri ve kimi pratik/pragmatik sebepleri vardır. Özellikle devlet başkanının temsil yetkisi, devletin temsiliyetini kralın şahsiyetinde somutlaştıran bir monarşik dönem kalıntısı olarak nitelendirilmektedir¹⁸. Şüphesiz, modern devlet, egemenliğin egemenin/hükümranın şahsından ayrılarak soyutlaştığı ve böylece bir bütün olarak devlete ait hale geldiği bir kırılmayı temsil eder. Ancak ne modern devlet bir anda ortaya çıkmıştır ne de bu geçiş siyahla beyaz arasında olduğu kadar keskindir. Modern devletin ilk ortaya çıktığı dönemde yaygın yönetim biçimi olan monarşilerde, hakim olan mutlak egemenlik anlayışının da etkisiyle, devletlerarası ilişkilerde “*hükümdar – devletin vücut bulmuş hali olarak – devleti dışarıda temsil eder*”¹⁹ yaklaşımının benimsenmeye devam ettiği söylenebilir. Özellikle devleti adına diğer devletlerle antlaşma yapma yetkisi, hükümranın münhasır egemen yetkileri arasında görülmeye devam etmiştir²⁰. Günümüzde egemenliğin monarkın şahsında somutlaştığı sistemler varlığını büyük oranda yitirmiş olsa da, bu tarihsel mirastan kaynaklanan “*devlet başkanı devletini temsil eder*” (*ius repraesentationis omnimoda*)²¹ düşüncesi geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

13 ‘Summary of Practice of the Secretary-General as Depositary of Multilateral Treaties’ UN Doc ST/LEG/7/Rev.1 para 101, <https://treaties.un.org/doc/source/publications/practice/summary_english.pdf> Erişim Tarihi 20 Eylül 2023.

14 Woolaver, ‘State Engagement with Treaties’ (n 11) 435.

15 Anthony Aust, *Modern Treaty Law and Practice*, (2th edn, Cambridge University Press 2007) 78-79; Hoffmiesiter (n 12) 138.

16 UAD de, VAHS’nin 7. md. referansla bu temsil yetkisinin genel olarak uluslararası ilişkilerde söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bkz Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Case (Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro) (Preliminary Objections) [1996] ICJ Rep 595 para 44. Ayrıca bkz Mehmet Emin Çağırın, *Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri*, (Platin 2005), 431. Örneğin Çağırın bu kişilerin devletlerini temsil yetkilerini ve bağlayıcı irade beyanında bulunabilme kabiliyetlerini “tek taraflı hukuki işlemler” bakımından ele almaktadır. ibid 428 vd.

17 Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun, VAHS taslak halindeyken yaptığı “devlet başkanlarının [...] bir antlaşmanın akdedilmesiyle ilgili tüm eylemlerin yerine getirilmesinde devletlerini temsil ettikleri kabul edilir” (yç) tespiti, Sözleşme’nin 7. md. ikinci fıkrasının teamül olarak kabul edilen bir hukuk kuralı olduğunu teyit etmektedir. ILC Commentary, Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol II, 193. Ayrıca bkz Peter Kovacs, ‘Article 46 Convention of 1969’, in O. Corten and P. Klein (eds), *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary*, Vol II (Oxford University Press 2011) 125, 127-128; Villiger (n 12) 146; Hoffmiesiter (n 12) 130.

18 Daillier, Forteau and Pellet (n 12) 141; Kovacs (n 17) 135.

19 Luzius Wildhaber, *Treaty-making Power and Constitution: An International and Comparative Study*, (Helbing & Lichtenhahn 1971) 9 (yç).

20 ibid 9.

21 ibid 9. Ayrıca bkz Joanne Foakes, *The Position of Heads of State and Senior Officials in International Law* (Oxford University Press 2014) 41-42.

Bu tarihsel kökeni nedeniyle devlet başkanının temsil yetkisinin sembolik olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Bu temsil yetkisi, devlet başkanının “görevleri gereği” var olan, başka bir ifadeyle kendi devletinin yürütmeye ilişkin faaliyetleri kapsamındaki yetkilerinden kaynaklanır²². UAD, *Nükleer Denemeler* davasında, Fransa Devlet Başkanı’nın sözlü ve yazılı kamusal açıklamalarının Fransa adına tek taraflı bağlayıcı hukuki işlem niteliğinde olmasını, Başkan’ın uluslararası ilişkilerdeki ve Fransız hükümetinin başı olarak üstlendiği görevlerine dayandırmıştır²³.

VAHS’nin 7. maddesi de zaten, devlet başkanına ek olarak, hükümet başkanı ve dışişleri bakanını sayarken bunların “görevleri gereği” devletleri adına irade beyanında bulunmada tam yetkili olduğunu ifade etmektedir²⁴. Bu kişiler, yönetim sistemi ne olursa olsun bütün devletlerin ulusal sistemlerinde devletin dış ilişkilerini yürütmekle görevli olan, yürütme organının oluşturan kişilerdir. Dolayısıyla bu kişilerin temsil karinesi, uluslararası alanda geleneksel olarak kabul edilmiş olan “yürütme organı, konuşurken ve eylemleriyle, bir bütün olarak devletin iradesini beyan eder”²⁵ düşüncesinin sonucudur.

Kabul etmek gerekir ki, uluslararası ilişkiler ve iş birliği büyük oranda hala yürütmenin yetki alanında görülmektedir²⁶. Bu durum, uluslararası antlaşmalar bakımından çok daha nettir. Genelde antlaşmalar üzerinden gerçekleşen uluslararası ilişkilerin günümüzde ihtiyaç duyduğu hız; uluslararası antlaşmaların niceliksel artışı ve niteliksel olarak teknik hale gelmesi; yürütme organı adına hareket eden kişilerin antlaşma müzakerelerinde sahip oldukları teknik ve pratik imkânlar gibi sebepler uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yürütme organının merkezi bir konumda bulunmasını desteklemektedir²⁷.

22 Türkiye örneğinde görüldüğü üzere, gerek parlamenter sistemde gerekse de cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, Cumhurbaşkanının uluslararası antlaşmalara ilişkin yetkileri yürütme organın yetkileri kapsamındadır. Bkz 1982 Anayasası md 104, Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG: 20.11.1982/17844 <<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023; 244 sayılı, eski adıyla “Milletlerarası Antlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Antlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun”, 2/7/2018 tarihli 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararnemenin 181. maddesiyle birçok maddesi mülga edilmiş ve değiştirilmiş adıyla “Bazı Antlaşmaların Yapılması İçin Cumhurbaşkanına Yetki Verilmesi Hakkında Kanun” (RG 09.07.2018/30473 Mükerrer 3 <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023) ve 9 Nolu “Milletlerarası Antlaşmaların Onaylanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” (RG 15.7.2018/30479 <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-6.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023); ayrıca Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri* 3. Kitap (2th edn, Turhan Kitabevi 1997) 67 (bu açık tespate eserin 2019 tarihli güncel baskısında yer verilmemiştir); Çağırın (n 16) 467.

23 Divan şu tespiti yapmaktadır: “Fransız hükümetinin şu anda Mahkeme önünde yaptığı açıklamalar arasında en önemlileri açıkça Devlet Başkanı tarafından yapılan açıklamalardır. Görevleri göz önüne alındığında, Devlet başkanı olarak sözlü veya yazılı kamuya açık iletişimlerinin veya açıklamalarının Fransız Devleti’nin uluslararası ilişkilerle dair işlemleri kapsamında olduğu konusunda hiçbir şüphe olamaz. Onun beyanları ile onun yetkisi altında hareket eden Fransız Hükümeti’nin Savunma Bakanı’nın son beyanına kadar olan beyanları [...] bütün teşkil etmektedir. Bu nedenle, bu ifadeler hangi biçimde ifade edilmiş olursa olsun, niyetleri ve yapıldıkları koşullar göz önüne alındığında, bunların Devlet’in bir taahhüdü olduğu kabul edilmelidir.” (yç) *Nuclear Tests case (Australia v France / New Zealand v France)* (Interim Protection: Order) [1973] ICJ Rep 99 para 49; *Nuclear Tests case (Australia v France / New Zealand v France)* (Judgment) [1974] ICJ Rep 253 para 51.

24 Benzer bir biçimde diplomatik misyon seflerinin de sınırlı bir çerçevede olsa, devletleri adına irade beyanında bulunmada yetkili olmaları yine “görevleri gereği”dir. (VAHS md. 7/2.b ve c).

25 Wildhaber (n 19) 14 (yç).

26 Tütüncü, Arıkoğlu, Akün and Başkaracaoğlu (n 5) 164; Bothe (n 6) 1091.

27 Daillier, Forteau and Pellet (n 12) 158.

VAHS de, devlet başkanı, hükümet başkanı ve dışişleri bakanının temsil karinesini benimserken, uluslararası hukukun devletin temsiliyetinde yürütme merkezli yaklaşımını yansıtmaktadır.

B. Ulusal Hukuk versus Temsil Karinesi

Devlet başkanı, hükümet başkanı ve dışişleri bakanının görevleri gereği devletlerini temsil ettiklerinin bir kural değil de karine olarak nitelendirilmesinin nedeni, söz konusu yetkinin nihayetinde ulusal hukuk kurallarına dayanması gereğidir²⁸. Peki karine olarak var olduğu kabul edilen bu yetkinin ulusal hukuk düzeninde karşılığı yoksa? Örneğin, söz konusu kişilerin yürütme organı adına dahi olsa devletlerini bağlayıcı hukuki işlem kabiliyeti yoksa? Hatta bu hukuki işlem yürütmenin değil de yasama organın yetki alanına giriyorsa? Bu durumda temsil karinesine mi sadık kalınmalıdır yoksa iç hukuk kuralları mı referans alınmalıdır?

Bu soruya “anayasacılar”, devletin egemenliğini esas alarak, uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarrufların ancak anayasal ve yasal kurallarca yetkilendirilmiş temsilcilerle gerçekleştirilmesi halinde geçerli olacağı cevabını verirken; “uluslararasıacılar”, uluslararası ilişkilerde oturmuş temsil karinesi uygulamasına ve bunun gerekliliğine dayanarak, “*the Big Three*” yürütme adına devletini temsil eder, ulusal alandaki yetki tartışmaları diğer devletleri ilgilendirmez cevabını verecektir²⁹.

Uluslararası hukuk, bu iki uç yaklaşımın karşı karşıya geldiği çoğu zaman olduğu gibi, antlaşmalar hukukunda da devletlerin egemenliği ile devletlerarası ilişkilerin gerekleri arasında bir denge oluşturmaya çalışmaktadır³⁰. VAHS’nin, “*iç hukukun*

28 ibid 142; Tütüncü, Arkoğlu, Aktün and Başkaracaoğlu (n 5) 91. Ayrıca, Bradley’in “her ulusun ulusal hukuku, o ulusun Dünyanın geri kalanıyla nasıl etkileşime girdiğini belirler” (yç) cümlesi, uluslararası ilişkilerle ulusal hukuk arasındaki ilişkiye dair genel kanıyı yansıtır nitelikte görünmektedir. Bkz Curtis A. Bradley, ‘What is Foreign Relations Law?’ in Curtis A. Bradley (ed), *The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law* (Oxford Handbooks 2019) 3. Aksi bir yorum olarak Foakes devlet başkanının temsil yetkisinin kaynağının uluslararası hukuk olduğunu söyleyerek, bu yetkiyi bir karine olmanın da ötesinde bir kurala dönüştürmektedir. Foakes’a göre: “Devlet başkanının ius repraesentationis omnimoda olarak adlandırılan bu genel yetkisi, kendi devletinin anayasasından ziyade uluslararası hukuktan kaynaklanır. Bu, devlet başkanlarının kişisel sıfatlarından kaynaklanan bir yetki değil, kendi devletleri adına kullandıkları bir yetkidir. Uygulamada, bu temsil yetkisi devletin kendi anayasal hükümleriyle sınırlandırılabilir; ancak bu, bir devlet başkanının rolünün birçok yönünün altında yatan uluslararası hukuk varsayımını etkilemez.” (yç) Foakes (n 21) 41-42. UAD’nin aşağıda inceleyeceğimiz Kamerun ile Nijerya Arasındaki Kara ve Deniz Sınırı davasındaki yaklaşımı bu yoruma paralelmiş gibi görünmekle birlikte, devlet başkanının temsil yetkisinin güçlü de olsa yanlışlanabilir bir karine olduğuna dair emareler de içerir. Ayrıca, devletlerin egemenliği ilkesi, devlet adına kullanılan bir yetkinin hukuki ve meşruiyet kaynağını uluslararası alanda aramanın geçerliliğini sorgulatmaktadır.

29 Bu iki yaklaşıma dair argümanlar ve bu yaklaşımların VAHS yazılış sürecindeki tartışmalara etkisi konusunda bkz Woolaver, ‘From Joining to Leaving’ (n 10) 84-91. Ayrıca Thilo Rensmann, ‘Article 46’ in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds), *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary* (2th edn, Springer 2018) 837, 839-841; Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 165.

30 Woolaver, ‘From Joining to Leaving’ (n 10) 84. Uluslararası antlaşmalarla ilgili bu denge arayışını ulusal hukuk düzeyinde de görmek mümkündür. Örneğin TC Anayasası’nın 90/5 md. göre “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz...”. İlk cümle ulusal hukuka ve devletin anayasal düzenine öncelik tanırken, ikinci cümle devletin uluslararası angajmanlarının ve itibarının korunması ve uluslararası hukuk düzeninde belirli bir hukuki istikrar gayesi gütmektedir.

*antlaşma akdetme yetkisiyle ilgili hükümleri*³¹ başlıklı 46. maddesi bu denge arayışının sonucudur³²:

“1. Bir Devlet, bir antlaşmayla bağlanma rızasının iç hukukunun antlaşma akdetme yetkisiyle ilgili hükümlerini ihlal etmek suretiyle açıklandığı vakıasına, rızasını geçersiz kılan bir gerekçe olarak başvuramaz; meğer ki ihlal, aşikar ve iç hukukunun temel önemi haiz bir kuralı ile ilgili olsun.

2. Bir ihlal, söz konusu meselede normal uygulamaya göre ve iyi niyetle hareket eden herhangi bir Devlet için objektif olarak açık görünüyorsa, aşikardır.”

Böylece VAHS, “uluslararası” yaklaşımla, uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda ilke olarak temsil karinesinin geçerli olduğunu ve ulusal hukukta yetki konusundaki olası farklı düzenlemelerin ihlalinin bu tasarrufların geçersizliğine gerekçe olamayacağını; “anayasacı” yaklaşımı esas alarak da, iç hukukun temel önemi haiz bir kuralının açık ihlalinin istisnai olarak temsil karinesini tartışılır hale getirebileceğini ifade ederek bir tür “*ara-yol*” benimsemektedir³³.

Temsil karinesi ilke olmakla birlikte istisnai olarak bu karinenin yanlışlanabileceği hallerin irdelenmesi gerekmektedir. İlk olarak tartışılması gereken nokta, iç hukukun antlaşma akdetme yetkisiyle ilgili hangi tür düzenlemelerinin “*temel önemi haiz bir kuralı*” olarak nitelendirilebileceğidir. Uluslararası antlaşmalarla ilgili ulusal alandaki yetki tartışmalarının gerisinde, genelde yasama organıyla yürütme organı arasındaki yetki paylaşımı sorunu ve buna bağlı gerilim vardır³⁴. Ulusal hukuk kurallarına göre bir antlaşmanın bağlayıcılık kazanması için yasama organının o antlaşmayı onaylaması ya da onaylanmasına yönelik bir oluru gerekirken, temsil karinesinden yararlanan bir kişi tarafından, dolayısıyla yalnızca yürütme organınca gerçekleştirilecek işlemlerle antlaşmanın bağlayıcılık kazanamayacağı iddiası, devletlerin 46. maddeye başvurmalarının en olası gerekçesidir.

Uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda, özellikle yasama organı ile yürütme organı arasındaki yetki paylaşımının iç hukukun anayasal düzeyde temel önemi haiz kurallarından olduğu hem doktrinde³⁵ hem de uluslararası yargı kararlarında teyit

31 Bu noktada belirtmek gerekir ki, madde başlığı bu düzenlemenin yalnızca “antlaşma akdetme yetkisiyle ilgili” olduğunu ifade etse de, 46. maddenin analoji yoluyla, çekilme dahil antlaşmalarla ilgili diğer tasarruflarda da uygulanabileceği konusunda görüşler vardır. Bu doğrultuda bkz Woolaver ‘From Joining to Leaving’ (n 10) 95-104; özellikle 104. Böyle bir analojinin kurulmasının sorunlu olacağına dair bir görüş içinse bkz Pirim (n 4) 599-600. Birbirine paralel hükümler içeren 7. ve 67. maddeyi de dikkate alarak, VAHS’nin, 46. madde de dahil olmak üzere, antlaşmaların akdedilmesiyle ilgili yetki konusundaki hükümlerinin antlaşmalarla ilgili bütün tasarruflar bakımından analoji yoluyla uygulanabileceği görüşünü paylaşmakla birlikte; 46. maddenin bu başlık altındaki analizi, özellikle uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımını ortaya koymak bakımından önemlidir.

32 Bothe (n 6) 1092. Pazarcı, benzer bir anlamda, “*ara-yol*” kavramını kullanıyor. Bkz Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap (6th edn, Turhan Kitabevi 2019) 65. Ayrıca bkz Tütüncü, Arıkoğlu, Akün and Başkaracaoğlu (n 5) 91-92.

33 Woolaver ‘From Joining to Leaving’ (n 10) 84-85.

34 Bothe (n 6) 1091.

35 M. Bothe’a göre, “hemen hemen tüm demokratik devletlerin anayasaları, antlaşmaların yapılmasında parlamentoların katılımını sağlar. Bu katılım demokrasi ilkesinin vazgeçilmez bir bileşenini oluşturur. Dolayısıyla bu, temel bir kuraldır”. ibid 1094.

edilmektedir. Doktrinde de sıklıkla atıf yapılan *Kamerun ile Nijerya Arasındaki Kara ve Deniz Sınırı* davasında UAD, iki devletin bizzat devlet başkanları tarafından imzalanmış olan Maroua Deklarasyonu'nun hukuki niteliğini ve geçerliliğini tartışmak durumunda kalmıştır. Kamerun bu Deklarasyon'un iki devleti bağlayan, geçerli bir antlaşma olduğunu ileri sürerken; Nijerya, kendi ulusal hukukuna göre yasama organınca onaylanması gereken bu belgenin onaylanmamış olması nedeniyle hukuki bağlayıcılığının olamayacağını iddia etmiştir³⁶. Divan, bir devletin antlaşma imzalama yetkisiyle ilgili düzenlemelerinin “*temel önemi haiz*” anayasal kurallardan olduğunu kabul etmekle birlikte, devlet başkanının devletini temsil ve antlaşmalarla ilgili tasarruf yetkisinin esas olduğunu; bu yetkinin diğer devletlerce bilinebilir açıklıkta sınırlandırılmamış olması karşısında, yalnızca devlet başkanı tarafından imzalanan bir belgenin hukuki geçersizliğinin ileri sürülemeyeceğini ifade etmiştir³⁷.

Dolayısıyla, temsil karinesinin tartışılır hale gelmesi için, iç hukukun temel önemi haiz bir kuralının ihlali yeterli değildir; ikinci bir koşul olarak, bu ihlalin aynı zamanda “*aşikâr*” olması gerekmektedir. 46. maddenin ikinci fıkrasına göre, ancak “*objektif olarak açık*” bir ihlal “*aşikâr*” olarak nitelendirilebilir; yani ihlal yalnızca bunu ileri sürecek taraf bakımından değil, “*normal uygulamaya uygun ve iyi niyetle*” hareket edecek bütün devletler bakımından “*aşikâr*” olarak nitelendirilebilir olmalıdır.

Bu noktada akla gelen ilk soru, bir devletin anayasasında açık bir düzenlemenin varlığının, UAD'nin ifadesiyle, “*bir devlet başkanının temsil kapasitesinin, gerektiği gibi kamuya duyurularak, sınırlandırılması*”³⁸ kriterini karşılamak için yeterli olup olmadığıdır. Bir sonraki başlıkta detaylı olarak inceleneceği üzere günümüzde, kuvvetler ayrılığı ilkesini esas alan bütün demokratik devletler yasama organlarına antlaşmalarla ilgili tasarruflarda şu ya da bu biçimde yetki vermektedir. Ancak bu yetkinin çerçevesi devletten devlete, hatta her bir devlet bakımından söz konusu antlaşmanın niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Hangi durumlarda ve hangi tür antlaşmalar bakımından yasama organına nasıl bir tasarruf yetkisinin verildiği; dolayısıyla yürütme organının ve onun adına temsil karinesiyle hareket eden kişilerin temsil yetkisinin nasıl sınırlandırıldığı, “*aşikâr*” bir durum olmaktan uzaktır³⁹.

36 Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening) (Judgment) [2002] ICJ Rep 303, para 258.

37 UAD şu tespiti yapmaktadır: “Bir devlet adına antlaşma imzalama yetkisine ilişkin kurallar, temel önemi haiz anayasal kurallardır. Bununla birlikte, bir devlet başkanının bu bağlamdaki kapasitesinin sınırlandırılması, en azından gerektiği gibi kamuya duyurulmadıkça, 46. maddenin 2. paragrafı anlamında aşikâr değildir. Bu özellikle böyledir, çünkü devlet başkanları, Sözleşme'nin 7. maddesinin 2. paragrafı uyarınca ‘görevleri gereği ve yetki belgesi sunmaya ihtiyaç duymaksızın’, kendi devletlerini temsil ettikleri kabul edilen kişiler grubuna dahildirler.” ibid para 265 (yç). Ayrıca belirtmek gerekir ki, uluslararası antlaşmaların bağlayıcılık kazanması için çoğu zaman imza ve onay olmak üzere iki aşamalı bir süreçten geçildiğini; ancak, tarafların mutabık kalmaları halinde imza ile de antlaşmanın bağlayıcılık kazanacağını not eden Divan, Maroua Deklarasyonu'ndaki ifadelerden bu metnin imza ile hemen bağlayıcılık kazanacağı sonucuna varmaktadır (ibid para 264). Dolayısıyla Divan'ın Maroua Deklarasyonu'nun bağlayıcı olduğu yönündeki kararında, yalnızca devlet başkanının temsil karinesi değil, ulusal planda onay sürecine ihtiyaç duyulmadığı değerlendirildiği etkili olmuştur.

38 ICJ (n 36) para 265 (yç).

39 Bu yönde bir analiz için bkz Bothe (n 6) 1095; Wildhaber (n 19) 176. Pazarıcı, “anayasal düzeydeki kurallara açıkça aykır[lığı]”, 46. madde kapsamında “aşikâr” ihlal kriteri bakımından yeterli görmektedir. Bkz Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 165.

Tam olarak bu nedenle, “devletlerin, uluslararası ilişkileri açısından önemli olan veya önem taşıyabilecek yasal ve anayasal gelişmelerinden diğer devletleri haberdar etmelerine ilişkin genel bir yasal yükümlülük yoktur”⁴⁰ tespitinde bulunan Divan, Kamerun ile Nijerya Arasındaki Kara ve Deniz Sınırı davasında anayasal düzeyde temel önemi haiz bir kuralın dahi ihlalini “normal uygulamaya göre ve iyi niyetle hareket eden herhangi bir Devlet için objektif olarak açık” kriterini karşılayacak nitelikte görmemiştir.

46. maddenin bu katılıktaki yorumu, temsil karinesini adeta temsil kaidesine dönüştürerek, ulusal hukuk düzenindeki kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkelerinin, uluslararası hukuk düzeninin etkinliğini korumak ve hukuki istikrar sağlamak gayelerine feda edildiği bir sonuç ortaya çıkartmaktadır⁴¹. Halbuki 46. madde bu ikisi arasındaki gerilimde⁴² dengenin ifadesi olmalıdır. Bu denge, 46. maddenin yorumlanmasında ve uygulanmasında, uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yasama organının artan etkisini ve antlaşmaların niteliğine bağlı olarak, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkelerini dikkate almaktan geçmektedir.

II. Uluslararası Antlaşmalarla İlgili Yetkinin Demokratizasyonunun Uluslararası Hukukun Yürütme Merkezli Yaklaşımına Etkisi

Tarihsel ve pragmatik sebeplere dayanan uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımı, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkeleri nedeniyle ulusal alanda aynı oranda karşılık bulmamaktadır. İlk anayasa hareketlerinden günümüze kadar, yürütme organının uluslararası antlaşmalarla ilgili yetkileri artan bir biçimde anayasal sınırlandırmalarla karşılaşmış⁴³; özellikle yasama organının uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda şu ya da bu biçimde rol almasıyla dengelenmiştir. Ulusal alanda yaşanan ve uluslararası antlaşmalarla ilgili yetkinin demokratizasyonu⁴⁴ olarak nitelendirilebilecek bu sürecin, uluslararası hukuk düzeninde, en azından bölgesel düzeyde devletsel ve örgütsel pratiklere ve hukuki yükümlülüklerle etkisi irdelenmelidir.

40 ICJ (n 36) para 266 (yç).

41 Bothe (n 6) 1097. Aksi bir görüş olarak Pirim, temsil karinesinin uluslararası alanda sorguların hale gelmesini, uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan devletlerin iç işlerine karışmama ilkesinin ihlali anlamına gelebileceğini ifade etmektedir. Bkz Pirim (n 4) 601. Bu konudaki hassasiyet anlaşılır olmakla birlikte belirtmek gerekir ki devletlerin özellikle insan haklarının korunması bağlamında ve uluslararası örgütler çerçevesinde üstlendikleri yükümlülükler iç işlerine karışmama ilkesini ihlal tartışmasını berhava edecek hukuki bir temel sağlayabilmektedir; ki bu çalışmanın son bölümünde üzerinde durulmaya çalışılacak boyut da budur.

42 Bothe (n 6) 1099.

43 Rensmann (n 29) 838.

44 Geniş anlamda herhangi bir şeyin yaygınlaştırılması, kitleselleştirilmesi veya erişim imkânının artırılması anlamında kullanılan Fransızca kökenli bu kavram (démocratisation) Türkçede yerleşik olan “demokratikleşme” kavramıyla dilimize çevrilebilir. Ancak, demokratikleşme kavramı dilimizde, dar anlamda, demokratik ilkeleri esas alan bir siyasal yönetim biçimine yönelik değişim sürecini veya eylemlerini ifade etmektedir. Halbuki bir yetkinin demokratizasyonu, o yetkinin kullanımının farklı erkler arasında paylaşılmasını/yayılmasını ifade ederken bunun mutlaka demokratik ilkelere uygun bir sonuç vereceği iddiasını içermez. Ayrıca, bu çalışmanın son bölümünde demokrasi ilkesi bağlamında bir analiz olması itibarıyla, “demokratikleşme” kavramının burada kastedilmek istenen anlamın ötesine geçme riski karşısında, Wildhaber’in de takip eden dipnotta verilen referansta kullandığı kapsamda, “demokratizasyon” kavramı tercih edilmiştir.

Bu sürecin etkilerini, yasama organının uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yetkileri bakımından iki farklı ama ilintili dinamik yaratan antlaşmaların onaylanması ve antlaşmalardan çekilme açısından ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

A. Antlaşmaların Onaylanmasında Yasama Organının Birincil Rolü

İlk anayasa hareketlerinin yaşandığı ve kuvvetler ayrılığının kurumsallaştığı ABD ve Fransa, kimi yazarlarca “*antlaşma yapma yetkisinin demokratizasyonu*”⁴⁵ olarak nitelendirilen yasama organlarının antlaşma yapma süreçlerine dahil edilmesinin ilk modern dönem örneklerini oluşturmaktalar. Bu iki örnekte, yürütmenin, özellikle de devlet başkanının yetkilerinin sınırlandırılması eğilimi ortak tarihsel nedenlere dayandırılabilir: krallık fikrinden kopuş ve kralın şahsında somutlaşan devlet başkanının devleti tek başına temsil etme haline son verilmesi⁴⁶. Bu nedenle, gücünü halkın temsiliyetinden alan yasama organları, devleti bağlayan kararların alınmasında başından itibaren güçlü yetkilerle donatılmıştır.

ABD’de, katı kuvvetler ayrılığı yaklaşımının etkisiyle, uluslararası ilişkilerde devleti Başkanın temsil etmesi gerektiği ve uluslararası antlaşmaların müzakere edilmesinin yürütmenin görev tanımına girdiği düşüncesi varlığını hep korumuştur. Bu aşamada yasama organının (Senato) rolü, yine kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olan *checks and balances* (fren ve denge) görevini yerine getirmek, yürütmenin yetkisini doğru kullanması noktasında danışma ve denetleme yapmak çerçevesindedir⁴⁷. Ancak, yürütmenin müzakere ettiği bir antlaşmanın onaylanması için ilke olarak Senato’da üçte iki çoğunlukla uygun bulunması gerekmektedir. Senato’nun antlaşmayı reddetme imkânı olduğu gibi, değiştirme ve çekince koyma hakları da vardır⁴⁸.

Fransa örneğinde ise; Devrim sonrası ilk anayasa olan 1791 Anayasası’ndaki yaklaşım, ulusun bütünü ve vatandaşları doğrudan etkileyen uluslararası antlaşmaların yapılmasında yasama organının yetkili olmasıdır⁴⁹. Bu noktada özellikle üç tip antlaşmanın – barış antlaşmaları, ittifak antlaşmaları ve ticari antlaşmaların⁵⁰ – ancak yasama organının onayıyla bağlayıcılık kazanacağı kabul görmüştür⁵¹. Fransa’daki siyasal gelişmelerin etkisiyle takip eden anayasalarda terk edilmiş olan bu yetki paylaşımı, Üçüncü Cumhuriyet’i kurumsallaştıran 1875 Anayasası’nda itibaren,

45 Wildhaber (n 19) 9.

46 Fransa açısından, monarşik sistemin ifadesi olan Ancien Régime ile bağın koparılması söz konuyken; ABD açısından bağımsızlık savaşı verdiği Birleşik Krallık’tan ve onun yönetim anlayışından uzaklaşma söz konusudur.

47 Wildhaber (n 19) 9-11.

48 ibid 62-67.

49 ibid 11.

50 Belirtmek gerekir ki bu üç kategori 18. yy itibarıyla bir devletin yapabileceği neredeyse tüm, en azından en önemli antlaşmaları kapsıyordu. 20. yy’da artan uluslararası ilişkilere bağlı olarak devletlerin yaptığı antlaşmalar neredeyse tüm yönetsel ve ekonomik faaliyetleri kapsar hale geldi. ibid 13.

51 Bir tür meşruti monarşi öngören bu anayasanın yapım sürecinde uluslararası antlaşmalarla ilgili yetki tartışmalarına dair detaylı bir analiz için bkz Louis Michon, Les Traités Internationaux Devant les Chambres (A. Chevalier-Marescq & Cie 1901) 27-47.

sonraki 1946 Anayasası ve yürürlükteki 1958 Anayasası'nda yeniden benimsenmiş, hatta yasama organı lehine güçlendirilmiştir⁵². Böylece Fransa'da da ilke olarak uluslararası antlaşmaların ancak yasama organının onayıyla bağlayıcılık kazanacağı kabul görmüştür.

Türkiye'deki anayasal gelişmelere bakıldığında benzer bir gelişim gözlemlenebilir. Osmanlı'da, geleneksel monarşik devlet anlayışına uygun olarak, padişahın her şeyde muktedir olduğu düşüncesi hakimdi. Devletin uluslararası antlaşmalarla bağlanma iradesinde de geçerli olan bu fikirden ilk kopuş, II. Meşrutiyet'ten sonra değiştirilen Kanun-i Esasi ile, önemli olarak nitelendirilebilecek belirli türdeki antlaşmaların onaylanması için Meclis-i Mebusan'ın tasdikinin aranmaya başlanmasıdır. 1876 Kanun-i Esasi'nin değiştirilen 7. maddesinde Meclis'in tasdikini gerektiren antlaşmalar şöyle sıralanmıştır: “barış antlaşmaları; ticaret antlaşmaları; ülke kazanılmasına ya da terkine ilişkin antlaşmalar; Osmanlı uyruklarının temel ve kişisel haklarına ilişkin antlaşmalar; Devlete mali yük getiren antlaşmalar”⁵³.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, muhtemelen monarşik sisteme tepki olarak ve geçiş döneminin hassasiyetleri dikkate alınarak, tüm yetkilerin Meclis'te toplandığı kuvvetler birliği sistemi benimsenmişti⁵⁴. Kurtuluş Savaşı gibi olağanüstü bir dönemin eseri olan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu bir kenara koysak bile, 1924 Anayasası⁵⁵ da ayırım gözetmeksizin bütün uluslararası antlaşmaların yapılmasında yetkinin Meclis'te olduğunu ifade etmektedir (md. 26)⁵⁶. Bu dönemde, antlaşma yapma yetkisinin yürütme organıyla paylaşılması, önce anayasaya aykırılık eleştirileriyle karşı karşıya kalan fiili durumlar⁵⁷ ile; daha sonra, çıkarılan kimi yetkilendirme yasaları çerçevesinde uygulama bulmuştur⁵⁸. Her hâlükârda, yasama organının yürütme organını antlaşma yapma konusunda yetkilendirmesi, yürütme organının faaliyetlerini ilgilendiren teknik konularla sınırlı kalmıştır⁵⁹. Dolayısıyla, Türkiye adına uluslararası antlaşmaların onaylanmasında ilke olarak Meclis'in yetkili olduğu, istisnai olarak yürütmenin tek başına hareket edebildiği bir sistem ortaya çıkmıştır.

52 Wildhaber (n 19) 12 ve 42-45.

53 Bkz Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 146-147; Halatçı Ulusoy (n 4) 49.

54 Bu değişimi, yeni iktidarın meşruiyet kaynağını halka dayandırması (ulusal egemenlik) bağlamında, halk meclisine yüklenen sembolik anlamla da açıklamak mümkün. Bu meşruiyet, bir monarğin keyfiyetine bırakılmayacak bir sistemde, hukuki, demokratik, hatta seküler bir anlayışla sağlanmalıydı. Bütün yetkileri kendinde toplamış güçlü halk meclisi, özellikle de geçiş sürecinde, bu amaca hizmet edebilecek en önemli araç niteliğindedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e iktidarın meşruiyet arayışındaki bu değişime ilişkin bkz Bülent Tanör, Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920) (3th edn, YKY 2009) 194-195.

55 Teşkilatı Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi: 20.4.1924, (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi resmî internet sitesi) <<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

56 Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 148-149; Tütüncü, Arıkoğlu, Akün and Başkaracaoğlu (n 5) 141; Halatçı Ulusoy (n 4) 50-51.

57 Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 149.

58 Tütüncü, Arıkoğlu, Akün and Başkaracaoğlu (n 5) 144. Bu dönemde yetki kanunlarıyla yürütmenin antlaşma akdetme yetkisi hukuki temele kavuşturulmuş olmakla birlikte, eserde örneklerle açıklandığı üzere, verilen yetkiyi aşan uygulamalar da mevcuttur. Bkz ibid 148-150.

59 Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 149.

1961 Anayasası⁶⁰yla birlikte anayasal bir çerçeveye kavuşturulmuş (md. 65) olan bu yaklaşım, 1982 Anayasası'nda da korunmuştur (md. 90)⁶¹.

İlk anayasa hareketlerinde gözlemlenen yasama organlarının uluslararası antlaşmaların yapılmasında merkezi rolüne rağmen, 20. yüzyılın ilk yarısında, yaşanan siyasi gelişmelerin de etkisiyle, yürütme organının yeniden tek başına etkin hale geldiği görülmektedir. İki dünya savaşının karakterize ettiği 20. yüzyılın bütün bir ilk yarısı, devletler arası kamplaşmaların, gizli paylaşım antlaşmalarının ve nihayetinde savaş ve barış antlaşmalarının gizli kapılar ardında müzakere ve kabul edildiği bir dönemdir. Bu durumun, devletler adına hükümetlerin, hatta yalnızca liderlerin karar verici olduğu; yasama organlarının uluslararası ilişkilerde pasif konuma itildiği, hatta “engel” olarak görüldüğü siyasi bir iklim yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır⁶².

Ayrıca yürütmenin faaliyet alanına giren idari-teknik antlaşmaların artan sayısı⁶³, ekonomik ve ticari nitelikteki antlaşmaların gerektirdiği hız, siyasi-askeri iş birliğine dayalı antlaşmaların gizliliği veya hükümetlerin bu gibi antlaşmaların siyasi sorumluluğunu talep etmesi gibi nedenlerle yasama organlarının onayına ihtiyaç duyulmayan türde antlaşmaların sayısı artmış; hatta bu tür antlaşmalar oransal olarak hızla baskın hale gelmiştir⁶⁴.

Bütün bu gelişmeler, uluslararası antlaşmaların yapılmasında yürütme organının etkinliğinin artmasına ve ilk anayasa hareketlerinde gözlemlenen demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkelerinin uluslararası alanda yeterince karşılık bulmamasına neden olmuştur. Ancak, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yasama ile yürütme arasında bir dengenin yeniden kurulma eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde, anayasalarda uluslararası antlaşmaların yapılması ve yürütülmesiyle ilgili detaylı düzenlemelere yer verildiğini gözlemleyen Verdier ve Versteeg'e göre bu eğilim antlaşma yapma süreçlerinde yasama organının rolünün yeniden genişlemesine neden olmuştur⁶⁵. Aslında bu durum yasama organının yetkilerinin genişlemesinden ziyade, ilk anayasa örneklerinden itibaren zaten ilke olarak yasama organına ait olan bir yetkinin, yürütme tarafından fiilen gaspı karşısında, anayasal düzeyde korunması olarak yorumlanmalıdır. Dolayısıyla, antlaşma yapma yetkisinin anayasal güçteki kurallarla düzenlenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı yasama ve yürütme arasında bir denge arayışının göstergesidir.

60 T.C. Anayasası, Kanun Numarası: 334, Kabul Tarihi: 9.7.1961, RG 20.7.1961/10859 <<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

61 Karaoğlu (n 4) 1087-1088.

62 Pierre-Hugues Verdier and Mila Versteeg, 'Separation of Powers, Treaty-Making, and Treaty Withdrawal: A Global Survey' in Curtis A. Bradley (ed), *The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law* (Oxford Handbooks 2019) 135, 142-144.

63 Wildhaber (n 19) 13.

64 ABD örneği için bkz Oona A. Hathaway, 'Treaties' End: The Past, Present, and Future of International Lawmaking in the United States' (2008) 117(8) *Yale Law Journal* 1236, 1301-1302.

65 Bkz Verdier and Versteeg (n 62) 136 ve 141.

Bu denge arayışının çalışmamız bakımından önemli iki temel sonucu olmuştur. Birincisi, antlaşma yapma yetkisinin ilke olarak yasama organına ait olduğu; yürütme organının istisnai olarak bu yetkiyi tek başına kullanabileceği genel olarak kabul görmüştür. Uluslararası ilişkilerin yukarıda bahsettiğimiz gereksinimleri karşısında, devletlerin anayasal sistemlerinde yürütmenin tek başına gerçekleştireceği işlemlerle taraf olunabilecek antlaşma türlerinin öngörülmeye başlandığı görülmektedir. ABD hukuk sisteminde “*executive agreements*”⁶⁶ (icra antlaşmaları), Fransa’da “*accords en forme simplifiée*”⁶⁷ (basitleştirilmiş şekildeki antlaşmalar) olarak adlandırılan, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında 90. maddenin 2. ve 3. fıkralarında özel olarak sayılmış koşullarla tarif edilen bu tür antlaşmalara günümüzde devletlerin büyük çoğunluğu hukuk sistemlerinde yer vermektedir⁶⁸. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir sonucu olarak yürütmeye ilişkin faaliyetlerle sınırlı kalan bu tür antlaşmalar, yürütmenin devletleri adına tek başına antlaşmalara taraf olmasının istisna, yasama organının onayının gerekliliğinin ilke olduğunu teyit etmektedir⁶⁹.

İkinci sonuç; yine kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olarak, özellikle yasama faaliyeti olarak nitelendirilebilecek etkileri olan uluslararası antlaşmalara taraf olurken yasama organlarının şu ya da bu biçimde onayının aranmasıdır⁷⁰. Verdier ve Versteeg’in 101 devletin ulusal hukuk sistemlerini kapsayan araştırmalarına göre, bu devletlerin %60’ında genel olarak ulusal hukuk kurallarını değiştiren antlaşmalara taraf olurken parlamentoların onayı gerekmektedir. Yine devletlerin %27’sinde vatandaşları ilgilendiren ve %14’ünde insan haklarını ilgilendiren düzenlemeler içeren antlaşmalar özel olarak sayılarak yasama organının onayına tabi tutulmuştur⁷¹.

Bu çalışma bakımından, Türkiye’nin uzun süredir referans aldığı; demokratik değerlerin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının korunması amacıyla kurulmuş olan Avrupa Konseyi üyesi olarak da ortak değerler ve hukuki yükümlülükler paylaştığı Avrupa devletlerinin hukuk sistemlerinin analizi özellikle önemlidir. Ayrıca hatırlamak gerekir ki, Türkiye’nin Cumhurbaşkanı Kararı ile çekildiği İstanbul Sözleşmesi bir Avrupa Konseyi sözleşmesiydi ve bu çekilme kararının hukuki etkilerini Avrupa Konseyi yükümlülükleri ve üye devletlerin uygulamaları bakımından değerlendirmek gerekir.

Avrupa Konseyi’nin danışma organı olan, resmi adıyla *European Commission for Democracy Through Law*, bilinen isimlendirmesiyle *Venedik Komisyonu*’nun

66 Bkz Wildhaber (n 19) 109-117.

67 Fransa hukukunda antlaşmaların onaylanmasına dair bu ayırım üzerine bkz Le Boeuf R, ‘La Double Nature de la Ratification des Traités: Observations Sur les Discordances Entre les Procédures Constitutionnelles et Internationales’ (2016) 107(3) *Revue Française de Droit Constitutionnel* 601-632.

68 ibid 144. Bu tür antlaşmalarla ilgili karşılaştırmalı bir analiz için bkz Wildhaber (n 19) 106-146.

69 Yürütmenin tek başına gerçekleştireceği işlemlerle taraf olunabilecek bu tür antlaşmaların yasama organının onayına sunulması mümkünken; aksi ihtimalin, yani yasama organının onayına ihtiyaç duyan bir antlaşmanın sadece yürütmenin gerçekleştireceği işlemlerle onaylanmasının mümkün olmaması da yasama organının dahlinin ilke olduğunu göstermektedir.

70 Verdier and Versteeg (n 62) 136.

71 ibid 140, Table 1.

yakın zamanda tamamlanan Raporu⁷², Komisyona üye olan devletlerin⁷³ uluslararası antlaşmaların onaylanması ve bu antlaşmalardan çekilmeye dair ulusal prosedürlerine ilişkin detaylı ve karşılaştırmalı bilgiler içermektedir.

Bu Rapora göre 46 Konsey üyesinin⁷⁴ tümü uluslararası antlaşmaların onaylanmasında ulusal parlamentolarına şu ya da bu biçimde rol vermektedir⁷⁵. Bu devletler bakımından, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalar özelinde bir değerlendirme yapmak gerekirse;

- 11 devlette kişi haklarına ve statülerine ilişkin uluslararası antlaşmaların yasama organının onayını gerektirdiği özel olarak belirtilmektedir⁷⁶;
- Türkiye'nin de dahil olduğu 25 devlette parlamentonun “*belirli önemdeki*” antlaşmalarda yasama organının onayına mutlaka ihtiyaç duyulduğu, bunların da insan haklarının korunmasına ilişkin olanları kapsadığı görülmektedir⁷⁷;
- 4 devlette ise ayırım yapılmaksızın tüm uluslararası antlaşmaların onaylanmasında parlamentonun onayının arandığı anlaşılmaktadır⁷⁸.

Demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine saygı ve insan haklarının korunması bakımından dünyadaki gelişmelerin öncüsü olarak nitelendirilebilecek olan Avrupa devletlerinin hukuk sistemlerine dair bu fotoğraf, antlaşma yapma süreçlerine yasama organının dahli ile ilgili ilerici gelişmeler konusunda fikir vermektedir. Ayrıca, Avrupa Konseyi üyesi olarak Türkiye'nin dahil olduğu bu bölgesel hukuk sisteminde, yasama organının özellikle insan haklarının korunmasına dair antlaşmalara taraf olma sürecine dahli, VAHS md. 46'da zikredilen “*normal uygulamaya uygun*” bir davranış olarak nitelendirilebilir görülmektedir. Bu durum, bu tür antlaşmalara taraf olurken temsil karinesine dayalı yetki iddiasının geçerli olmasına engel olacak, uluslararası hukukun bölgesel nitelikteki bir teamül kuralının en azından Avrupa Konseyi üyesi devletler bakımından oluştuğu iddiasını da temellendirebilecek niteliktedir.

72 Report on the Domestic Procedures of Ratification and Denunciation of International Treaties adopted by the Venice Commission at its 130th Plenary Session (Venice and online, 18-19 March 2022) CDL-AD(2022)001 (bundan sonra kısaca Venedik Komisyonu Raporu) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)001-e)> Erişim Tarihi 16 Ocak 2023).

73 Avrupa Konseyi üyesi devletlerin tümünün (46 üye) yanı sıra dünyanın farklı coğrafyalarından on beş devlet daha Venedik Komisyonu'nun üyesi konumundadır. Tüm üye devletlerin listesi için bkz. <<https://www.venice.coe.int/WebForms/members/countries.aspx?lang=EN>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

74 Rusya Federasyonu'nun üyeliğinin 16.03.2022 tarihinde sona ermesinden itibaren Konsey'in üye sayısı 46'ya düşmüştür. Rusya'nın Venedik Komisyonu üyeliği de 23.03.2022 tarihi itibarıyla sona ermiştir. Bu nedenle bu çalışmada, Rapor'un hazırlandığı dönemde incelenmiş ve istatistiklere eklenmiş olan Rusya, gerektiğinde toplam rakamlardan düşülerek sayılar güncellenmiştir.

75 Venedik Komisyonu Raporu (n 72) para 7.

76 Bu devletler Andorra, Arnavutluk, Bulgaristan, Çekya, Ermenistan, Fransa, İspanya, Moldova, Polonya, Romanya, Slovakya. ibid Annexe A, Table 1.

77 Bu devletler Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Birleşik Krallık, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, Hırvatistan, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Karadağ, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Norveç, Portekiz, San Marino, Slovenya, Türkiye, Yunanistan. ibid Annexe A, Table 2.

78 Bu devletler Belçika, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Lüksemburg. ibid Annexe A, Table 3.

B. Antlaşmalardan Çekilmede Yürütmenin Münhasır Yetkisinin Sorgulanması

Yasama organının antlaşmaların onaylanmasında belirleyici bir rol üstlenmesi günümüzde büyük oranda kabul görürken, antlaşmalardan çekilmede bu eğilim aynı derecede güçlü değildir. Bu durumun ilk sebebi, ulusal hukuk sistemlerinde antlaşmaların onaylanmasına dair kurallar çoğu zaman anayasal düzeyde ve görece detaylı olarak düzenlenmişken, antlaşmaların sona erdirilmesinde yetki ve usul konularında sessiz kalınmasıdır⁷⁹. Bu sessizlik, temsil karinesinin ve uluslararası ilişkiler yürütmenin yetki alanındadır düşüncesinin de etkisiyle, yürütmenin antlaşmalardan çekilmede tek başına karar alabilmesine imkân vermektedir⁸⁰.

İkinci olarak; yine ulusal hukuk sistemlerinde, antlaşmalara taraf olmada yasama organının yetkilerine rağmen nihai kararın yürütme organına bırakılması söz konusudur⁸¹. Buna paralel olarak, antlaşmanın sona erdirilebilmesinde de yürütmenin inisiyatif hakkı olduğu düşünülmektedir.

Son olarak; devletlerarası ilişkilerin ve diplomatik dengelerin gerektirdiği, özellikle devletler adına hızlı, etkin karar alma ve uygulama ihtiyacının, yürütme organının tek başına inisiyatif alabilmesini olağanlaştırdığı görülmektedir⁸².

Bütün bu nedenlerle, uluslararası antlaşmalardan çekilme kararının yürütme organının münhasır yetkilerinden olması gerektiği düşünülmektedir. Bunun sonucu olarak da, çoğu ulusal hukuk sisteminde yürütmenin yasama organının onayına ihtiyaç duymadan antlaşmalardan çekilme yetkisine sahip olduğu görülmektedir⁸³.

Son birkaç yıl içinde yaşanan bazı örnekler⁸⁴, devletlerin uluslararası antlaşmalardan çekilmesinde yürütme organının münhasır olarak yetkili görülmesinin yoğun olarak tartışılmasına ve eleştirilmesine neden oldu. Eleştirilerin temelinde, antlaşmalardan çekilmenin yürütme organının tek taraflı kararına bırakılmasının demokrasi, kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti ilkeleri bakımından ciddi riskler yaratması bulunmaktadır. Bu eleştirilere göre, nasıl ki yasama faaliyeti niteliğindeki antlaşmaların onaylanmasında

79 Comparative Constitutions Project'e göre, günümüzde yürürlükte bulunan 190 yazılı anayasanın 43'ü antlaşmaların sona erdirilmesi, feshi veya antlaşmalardan çekilme konusunda hükümler içermektedir. Aktaran Laurence R Helfer, 'Treaty Exit and Intra-Branch Conflict at the Interface of International and Domestic Law' in Curtis A. Bradley (ed), The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law (Oxford Handbooks 2019) 355, 357-358.

80 Woolaver 'State Engagement with Treaties' (n 11) 438.

81 Venedik Komisyonu Raporu'nda da uluslararası antlaşmalara taraf olma sürecinde bütün üye devletlerin yasama organlarına onayla ilgili yetki verilmesine rağmen, sonuç olarak taraf olup olmamaya yürütmenin karar verdiği tespiti yer almaktadır. Venedik Komisyonu Raporu (n 72) para 28.

82 Venedik Komisyonu Raporu'nda, yürütme organının antlaşmalardan çekilmede tek başına yetkili olmasının meşruluğuna dair argümanlar şöyle sıralanmıştır: "Yürütme, antlaşmaların feshi konusunu da içerecek şekilde dış ilişkileri bir bütün olarak ele alma konusunda daha donanımlıdır. Özellikle yürütme organının, değişen dış ilişkilere hızlı ve bilgili bir şekilde yanıt verme konusunda kurumsal olarak daha yetenekli olduğu algısı söz konusudur." (yç) ibid para 289.

83 Verdier and Versteeg (n 62) 148; Tyagi (n 3) 94.

84 Güney Afrika'nın Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden çekilmesi; ABD'nin, Başkan D. Trump döneminde kimi antlaşmalardan çekilmesi (İran Nükleer Anlaşması) ya da Trump'ın çekilme tehditleri (Paris Anlaşması); Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmak amacıyla kurucu antlaşmadan çekilmesi; Venezuela'nın İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi'nden çekilmesi ilk akla gelebilecek örneklerdir.

yasama organının oluru gereklidir; aynı meşru sebepler antlaşma sona erdirilirken de geçerli olacağından, antlaşmalardan çekilmede de yasama organının oluru ihtiyacı duyulmalıdır. Gerçekten de, ulusal hukuk sistemini etkileyen antlaşmalardan çekilmek yine ulusal hukuku değiştirecek bir karar olacağından⁸⁵, bunun yasama organını devre dışı bırakılarak yapılmaması kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkeleri bakımından sorunlu olacaktır.

Bu sorun, özellikle insan haklarının korunmasına dair antlaşmalarda çok daha derindir. Çoğu zaman anayasal düzeyde korunan bu haklara dair düzenlemeler içeren ve taraf olunarak ulusal hukuka entegre edilen bir antlaşmadan yürütmenin tek taraflı kararıyla çekilmek, anayasal önemdeki normların yürütmenin inisiyatifıyla rafa kaldırılması anlamına geleceği için eleştirilmektedir.

Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden Cumhurbaşkanı Kararı'yla çekilmesi, bu eleştirilerin haklılığıyla ilgili önemli argümanlar sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda uluslararası antlaşmaların onaylanmasında yasama organının rolüne ilişkin düzenlemeler bulunmakla birlikte (md. 90), antlaşmalardan çekilmede yetki konusunda sessiz kalınmaktadır⁸⁶. Bu sessizliğe rağmen, yasama faaliyeti niteliğinde ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir antlaşma⁸⁷ olan İstanbul Sözleşmesi'nden Cumhurbaşkanı Kararı'yla çekilmek, özellikle yetkide ve usulde paralellik, kuvvetler

85 Verdier and Versteeg (n 62) 149; Halatçı Ulusoy (n 4) 161.

86 Türk mevzuatında uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yetki ve usule dair düzenlemeler Anayasa'nın 90 ve 104. maddelerinde; 244 sayılı Kanun'da (n 22); 244 sayılı Kanun'un mülga maddelerinin boşluğunu doldurmak için çıkarılmış olan 9 Nolu "Milletlerarası Andlaşmaların Onaylanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"nde (n 22) yer bulmaktadır. Antlaşmaların sona erdirilmesi konusunda Anayasa'nın ilgili maddeleri sessiz kalmışken; 244 sayılı Kanun'un değişiklik öncesi halinde Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle (md. 3), 9 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nden sonra da Cumhurbaşkanı kararıyla (md. 3) sona erdirmeye tasarrufunun gerçekleştirileceği düzenlenmiştir. Bu bakımdan, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile kabul edilen ve 2018 yılında geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yasama ile yürütme arasındaki yetki paylaşımına ilişkin esaslı bir değişiklik getirmemiştir; yürütmenin yetki alanına giren konularda Bakanlar Kurulu ifadesi Cumhurbaşkanı ile değiştirilmiştir demek yanlış olmayacaktır. Bkz Tütüncü, Arkoğlu, Akün and Başkaracaoğlu (n 5) 163-164; Karaoğlu (n 4) 1091-1092.

87 Bu tür antlaşmaların ulusal mevzuattaki yeri ve normatif değeri konusunda referans düzenleme olarak TC Anayasası'nın 90/5 md. göre, "[u]sulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır." Dolayısıyla, kişilerin temel hak ve özgürlükleriyle ilgili düzenlemeler içeren İstanbul Sözleşmesi, normlar hiyerarşisinde ulusal yasalarla aynı konumda, çatışma halinde antlaşma kuralları esas alınacağından normatif güç olarak daha üstte yer almaktadır. Hatta, anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyecek olan antlaşma hükümlerinin anayasal düzeyde normatif değere sahip olduğunu söylenebilir. Ayrıca, Anayasa'nın 13. maddesine göre, temel hak ve özgürlükler, belirli sınırlara ve kriterlere uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme, ulusal hukuka dahil hale gelmiş olan temel hak ve özgürlüklerin bir bakıma değiştirilmesi, sınırlanması olarak nitelendirilmelidir. Temel hak ve özgürlüklere dair uluslararası antlaşmaların anayasal değerlerine ilişkin bir değerlendirme için bkz Rona Aybay, 'Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukunda Yeri' (2007) (70) Türkiye Barolar Birliği Dergisi 187-213; Halatçı Ulusoy (n 4) 135-142.

ayrılığı ve demokrasi ilkeleri bakımından eleştirilmiştir⁸⁸.

İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin yarattığı doktrinel tartışmalar ve parlamenter sisteme dönüşle yasama organının güçlendirilmesine ilişkin siyasi öneriler⁸⁹ göstermektedir ki Türkiye'de, yasama faaliyeti niteliğinde görülen ve özellikle de temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmaların onaylanmasında olduğu gibi bu tür anlaşmalardan çekilmede de yasama organının söz sahibi olması gerektiğine dair bir eğilim vardır.

Bu eğilim aslında, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkelerinin önemi sayesinde, bütün dünyada ve özellikle de Avrupa kıtasından gözlenmektedir. Verdier ve Versteeg'in ortaya koyduğu istatistiki analize göre, dünya genelinde antlaşmalardan çekilme hala ağırlıklı olarak yürütmenin yetki alanında görülse de, "yürütme organının tek başına antlaşmalardan çekilebildiği devletlerin oranı 1970'lerden itibaren kayda değer ölçüde azalarak, yüzde 89'dan yüzde 72'ye gerilemiştir"⁹⁰. Dolayısıyla, yasama organının antlaşmaların onay sürecine benzer bir rolü antlaşmalardan çekilme kararının alınmasında da üstlenmesi yönünde bir eğilim vardır⁹¹.

Bu eğilim, Avrupa kıtasında çok daha nettir. Venedik Komisyonu'nun karşılaştırmalı çalışması, Avrupa Konseyi üyelerinin yasama organlarının antlaşmalardan çekilme sürecine dahil edilme eğilimini teyit etmektedir⁹². Rapor'a göre 46 Konsey üyesinden 28'i, "simetrik model" olarak isimlendirilen, yasama organının onay sürecine paralel bir rolü uluslararası antlaşmadan çekilme sürecinde de üstlendiği bir sistemi benimsemektedir⁹³.

88 Gözler (n 4); Şirin and Orcan (n 4); Çalı, (n 4); Köker (n 4); Eskitaşçıoğlu (n 4); Pirim (n 4) 592-596. Bu konuda karşı bir görüş için bkz Karaoğlu (n 4) 1096-1097. Karaoğlu'na göre, gerek devletlerin ekseriyetinin ulusal uygulamaları gerekse de Türk ulusal mevzuatındaki çekilmede yetkiye ilişkin açık düzenlemeler karşısında, antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yetkide ve usulde paralellik ilkesine riayet edilmesinin hukuki bir zorunluluk olduğu ileri sürülemez. Halatçı Ulusoy ise, yetki ve usul konularını birbirinden ayırarak bir değerlendirme yapmaktadır. Buna göre, yetki bakımından antlaşmalara taraf olmak esasında yalnızca yürütmenin iradesine bırakılmıştır; bazı antlaşmalarda TBMM'nin uygun bulma kanununa ihtiyaç duyulması bir yetki paylaşımı olarak değil "asli şekil kuralı" olarak görülmelidir. Antlaşmaya taraf olmaya her halükarda yürütme organı karar vereceğinden, yetki unsuru bakımından hukuka aykırılık yoktur. Usul açısından ise, hem yasama organının hem de yürütme organının gerçekleştirdiği işlemlerle onaylanmış olan bir antlaşmadan çekilmenin yine aynı usulle gerçekleştirilmesi gerektiği; dolayısıyla, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme örneğinde, usulde paralellik ilkesi bakımından hukuka aykırılık olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Halatçı Ulusoy (n 4) 157-161.

89 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine karşı olarak, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin yarattığı tartışmaların da etkisiyle, çekilme kararı esnasında ana muhalif grup olarak nitelendirilebilecek Millet İttifakını oluşturan siyasi partilerin 22 Kasım 2022 tarihinde kamuoyuna sunduğu, "Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem" için "Anayasa Değişikliği Önerisi"nde, yasama organının uluslararası antlaşmaların onaylanması ve sona erdirilmesinde paralel yetkilere sahip olmasına ilişkin bir değişiklik önerdiği görülmektedir. Bu öneriyle, uluslararası antlaşmaların onaylanmasında usule ilişkin temel ilke konumundaki Anayasa'nın 90. maddesinin birinci fıkrasındaki mevcut "Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır" ifadesine "Bu antlaşmalardan geri çekilmek de aynı usulle olur" cümlesi eklenerek yasama organının, onaylanmasında rol aldığı uluslararası antlaşmalardan çekilmede de paralel bir yetkiyle donatılması öngörülmüştür. İlgili metin için: <<https://chp.org.tr/yayin/guclendirilmis-parlamenter-sistem-anayasa-degisikligi-onerisi/Open>> Erişim Tarihi 2 Eylül 2023.

90 Verdier and Versteeg (n 62) 149 (yç).

91 ibid 155.

92 Venedik Komisyonu Raporu (n 72) para 278.

93 Bu devletlerin 17'si parlamenter sistemi benimsemişken (Andorra, Arnavutluk, Avusturya, Çekya, Danimarka, Ermenistan, Estonya, Finlandiya, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Letonya, Litvanya, Macaristan, Moldova, Slovenya), 11'inde başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemi vardır (Azerbaycan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Gürcistan, Hırvatistan, Karadağ, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Ukrayna). ibid para 277.

Diğer 18 devlette⁹⁴, Rapor'da “*asimetrik model*” olarak nitelendirilen, yasama organının uluslararası antlaşmanın onaylanmasında rol almasına rağmen bu antlaşmalardan çekilmede rol üstlenmediği sistem benimsenmektedir. Bununla birlikte, Rapor sonuç bölümünde de teyit edilmektedir ki, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, uluslararası antlaşmalardan çekilmede parlamentoların rolünün anayasal ve yasal düzenlemelerle güçlendirildiği, simetrik modele geçiş eğilimi gözlenmektedir⁹⁵.

Avrupa devletlerinde gözlemlenen bu net eğilime rağmen, Komisyon'a göre, simetrik model uygulaması bölgesel düzeyde de olsa uluslararası hukukun teamül kuralına dönüşmemiştir⁹⁶; her devlet antlaşmalardan çekilmede usul ve yetki tercihini serbestçe yapabilmektedir⁹⁷.

Avrupa Konseyi üyesi devletlerin ulusal hukuk sistemlerindeki yeknesak olmayan uygulamalarına dayanan bu tespit, uluslararası alanda, üye devletler ve Konsey arasındaki ilişki bakımından aslında hiç test edilmemiştir: İstanbul Sözleşmesi gibi Avrupa Konseyi'nin insan haklarının korunmasına dair temel sözleşmelerinden birinden, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine uygunluğu tartışmalı bir biçimde çekilme örneği ilk defa yaşanmıştır⁹⁸. Bir sonraki başlıkta daha detaylı irdeleneceği üzere, bu ilkeler Avrupa Konseyi çerçevesinde örgütsel kimi yükümlülükler yaratmaktadır. Dolayısıyla, devletlerin antlaşmalardan çekilme pratiklerini ve bu pratiklerin uluslararası hukuktan kaynaklı yükümlülükleriyle ilişkisini yalnızca teamül hukuku bakımından değil, üye oldukları uluslararası örgütler ve örgütsel yükümlülükleri çerçevesinde de değerlendirmek gerekir.

Ayrıca devletlerin uygulamalarını değerlendirirken, uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yetki meselesine genel bir yaklaşım yeterli olmayacaktır. Nasıl ki ulusal hukuk sistemlerinde antlaşmanın niteliğine bağlı olarak onay ve çekilme süreçlerindeki prosedür ve yetkili organlar değişkenlik gösterebiliyorsa, uluslararası hukuk düzleminde de antlaşmanın niteliğine bağlı olarak kimi özgünlükler ortaya çıkabilmektedir. Çekilmede yetki meselesi bakımından da hukuki özgün sonuçlar doğuran bir kategori olarak insan haklarının korunmasına dair uluslararası antlaşmaların ayrı bir başlıkta incelenmesi yerinde olacaktır.

94 Bu devletlerin 13'ü parlamenter sistemi benimsemişken (Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, İrlanda, İtalya, İzlanda, Lihtenştayn, Lüksemburg, Malta, Monako, Norveç, San Marino, Yunanistan), 5'inde başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemi vardır (Fransa, Kıbrıs, Kuzey Makedonya, Portekiz, Türkiye). ibid para 277.

95 ibid Annexe B.

96 ibid para 287.

97 ibid para 291.

98 Başak Çalı (n 4).

III. İnsan Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Antlaşmalardan Çekilmede Yetki

İnsan haklarının korunmasına dair uluslararası antlaşmalardan çekilme, hem gerçekleştiği koşullar bakımından hem de sonuçları itibariyle çok daha fazla tartışılmaktadır. Hukuki açıdan bunun başlıca sebebi, bu antlaşmaların, taraf devletlerin çekilme tasarruflarını da etkileyecek hukuki sonuçlar yaratan özgün bir kategori olarak nitelendirilmesidir. İnsan haklarının korunmasına dair uluslararası antlaşmalarından çekilmenin özgünlüğü; çekilmede yetki tartışmalarının gündeme getirdiği demokrasi ilkesinin örgütsel yükümlülüğe dönüştüğü bölgesel koruma mekanizmalarında çok daha barizdir.

A. İnsan Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Antlaşmaların Özgünlüğü

1. Özgün hukuki sonuçlar doğuran bir antlaşma kategorisi olarak “yasa-antlaşmalar”

Uluslararası antlaşmalarla ilgili çeşitli tasnifler vardır. Bunlardan biri de antlaşmanın “hukuki işlevine”⁹⁹ ya da “maddi içeriğine”¹⁰⁰ göre yapılan akit-antlaşma/yasa-antlaşma sınıflandırmasıdır. “Akit-antlaşma” kavramı daha ziyade sübjektif ve somut yükümlülükler içeren, genelde bir edimin yerine getirilmesini öngören tipteki antlaşmalar için kullanılırken¹⁰¹; “yasa-antlaşmalar”, uluslararası toplumun genel çıkarına yönelik yapılan¹⁰², genel ve soyut nitelikteki normlar içeren antlaşmalara denk düşmektedir¹⁰³.

Klasik olduğu kadar da tartışmalı olan bu sınıflandırma, özellikle hukuk tekniği bakımından işlevsel görülmediğinden eleştirilmektedir. Zira, antlaşmaların maddi içeriği her zaman homojen ve net değildir; birçoğu, aynı anda iki türün de özelliklerine denk düşen hükümler içerebilmektedir¹⁰⁴.

Bu argüman haksız olmamakla birlikte, bu sınıflandırmanın eleştirilmesini en önemli nedeni, normatif niteliğinden dolayı bir antlaşmanın diğerlerinden farklı bir hukuki etkiye sahip olduğuna dair arka plandaki düşüncedir. Özellikle iradeci görüş taraftarlarının karşı çıkacağı böyle bir ayırım, antlaşmaların içeriğine göre hukuki varoluş biçimlerinin de farklılaşacağına ve taraf devletlerin antlaşmayla ilgili tasarruflarının sınırlanabileceğine ilişkin bir sonuca götürmektedir. Halbuki, devletlerin

99 Pazarıcı 1. Kitap (n 3) 116-7.

100 Daillier, Forteau and Pellet (n 12) 136; Paul Reuter, Introduction to the Law of Treaties (Routledge 2011) 26.

101 Daillier, Forteau and Pellet (n 12) 335.

102 Pierre-Marie Dupuy and Yann Kerbrat, Droit International Public (10th edn, Dalloz 2010) 80.

103 Catherine Brölmann, ‘Law-Making Treaties: Form and Function in International Law’ (2005) 74(3-4) Nordic Journal of International Law 383, 384-6; Matthew Craven, ‘Legal Differentiation and the Concept of the Human Rights Treaty in International Law’ (2000) 11(3) European Journal of International Law 489-519.

104 Daillier, Forteau and Pellet (n 12) 136; Reuter (n 100) 27.

mutlak egemenliği fikrini esas alan klasik uluslararası hukuk yaklaşımına göre, ayırım gözetmeksizin bütün antlaşmalar sözleşme serbestisi ve irade uyuşması ilkelerine dayanan¹⁰⁵; işlev olarak akit-antlaşma formuna denk düşen ve aynı hukuki niteliğe sahip olan; dolayısıyla, taraf olmak ve sona erdirmek dahil, tek tip kurallara tabi hukuki enstrümanlardır¹⁰⁶.

Uluslararası antlaşmalarla ilgili niteliksel ve niceliksel değişimler dikkate alındığında, bu klasik yaklaşımın korunmasının gerçekçi olmadığı gibi mümkün de olmayacağı 20. yüzyılın başından itibaren ileri sürülmüştür¹⁰⁷. Yasa-antlaşma tanımına uyan, uluslararası toplumun genel çıkarına yönelik, genel ve soyut nitelikteki normlar içeren antlaşmaların özgün nitelikleri yargısal mekanizmalarca da erken zamanlardan itibaren teyit edilmiştir¹⁰⁸. Günümüzde, uluslararası hukuk düzeninde farklı hukuki nitelikleri ve etkileri olan farklı türde antlaşmaların var olduğu genel olarak kabul görmektedir¹⁰⁹.

Aslında, akit-antlaşma/yasa-antlaşma ayrımı, daha önce bahsettiğimiz, ulusal hukuk düzenlerinde yürütmenin tek başına taraf olabileceği türdeki antlaşmalarla, mutlaka yasama organlarının onayına ihtiyaç duyan antlaşmalar arasındaki ayrımla benzerlik göstermektedir. Akit-antlaşmalar, tıpkı yürütmenin tek başına taraf olabileceği türdeki antlaşmalar gibi, genelde yürütme erkini ilgilendiren konulara ilişkin; yasa-antlaşmalar, yasama faaliyeti olarak nitelendirildiğinden yasama organlarının onayını gerektiren konuları kapsar görünmektedir.

Gerçekten de yasa-antlaşma kavramı, özellikle uluslararası hukuk düzeninde genel nitelikte kurallar içeren, dolayısıyla uluslararası yasama faaliyeti olarak nitelendirilebilecek çok taraflı antlaşmalar için kullanılmaktadır¹¹⁰. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel uluslararası hukukun gelişiminin aracı olan çok taraflı antlaşmalar, yalnızca çok sayıda devletin aynı anda taraf olması bakımından değil, bu antlaşmalarla genel nitelikte kuralların belirlenebiliyor olması ve devletlerin tek

105 Brölmann, 'Law-Making Treaties' (n 103) 384.

106 Reuter (n 100) 28. VAHS'nin de ilke olarak, içeriğine bakmaksızın bütün antlaşmalarla ilgili tek tip kurallar belirleme gayesi güttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yönde bir değerlendirme için bkz Craven (n 103) 494.

107 Örneğin bkz. Arnold D McNair, 'The Functions and Differing Legal Character of Treaties' (1930) 11 British Yearbook of International Law 100-118, özellikle 106.

108 UAD, 28 Mayıs 1951 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmeye Çekince konulu Danışma Görüşünde şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Böyle bir sözleşmenin amaçları da dikkate alınmalıdır. Sözleşme açıkça, tamamen insani ve medenileştirici bir amaç için kabul edilmiştir. [...] Bu tür bir sözleşmede taraf Devletler'in kendi çıkarları yoktur; yalnızca, ortak bir çıkarları vardır, ki buna yönelik yüksek amaçların gerçekleştirilmesi Sözleşmenin varoluş sebebidir. Dolayısıyla, bu tür bir sözleşmede, devletlerin bireysel avantajlarından veya dezavantajlarından, haklar ile görevler arasında mükemmel bir sözleşme dengelemesinden bahsedilemez. Sözleşmeye ilham veren ve tarafların ortak iradesini yansıtan yüksek idealler, tüm hükümlerinin esasını ve ölçüsünü oluşturur." (yç) Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Advisory Opinion) [1951] ICJ Rep 15, 23.

109 Yasa-antlaşmaları merkeze alan, antlaşma türlerine dair bir çalışma için bkz Catherine Brölmann, 'Typologies and the 'Essential Juridical Character' of Treaties' in M. Bowman & D. Kritsiotis (eds), Conceptual and Contextual Perspectives on the Modern Law of Treaties (Cambridge University Press 2018) 79-102.

110 Daillier, Forteau and Pellet (n 12) 84 ve 183. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki her çok taraflı antlaşma "yasa-antlaşma" niteliğinde olmayabilir. Brölmann, 'Typologies and the 'Essential Juridical Character' of Treaties' (n 109) 79.

tarafllılığını sınırlaması bakımından da değerlidir. Dolayısıyla, yasa-antlaşmalarla, özellikle 20. yūzyıldan itibaren ortaya çıkan “uluslararası hukuk dūzeninin kamusal boyutu” arasında doğrudan bir bađ vardır¹¹¹. Bu aēıdan da farklılaşan hukuki etkileri itibariyle, yasa-antlaşmaların özgūn bir kategori olarak nitelendirilmesi gerekmektedir.

2. Yasa-antlařmaların Bir Tūrū Olarak İnsan Haklarının Korunmasına Dair Antlařmalar

Yasa-antlaşma/akit-antlaşma ayırımı, yalnızca teknik/pedagojik bir sınıflandırma çabası değildir; ortaya çıkardığı hukuki sonuçlar itibariyle antlaşmalar arasında belirli farklılıklar olduğu iddiasına dayanmaktadır. VAHS'nin hazırlık sürecinde Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun raportörlerinden G. Fitzmaurice, yasa-antlaşmaları, taraf devletler bakımından, birbirlerinin davranışına/performansına bağlı olmayan veya karşılıklılığın ileri sūrūlemediđi; mutlak nitelikte ve “self-existent” (kendiliğinden var olan) yūkūmlūlükler yaratan antlaşmalar olarak tanımlamıřtır¹¹².

İnsan haklarının korunmasına dair uluslararası antlaşmaların da, amaēları ve doğaları gereği, bu tūr hukuki sonuçlar yarattıkları ve diğer antlaşmalardan farklı hukuki rejimler oluşturdukları gerek doktrinel çalıřmalarda¹¹³ gerekse de insan haklarının korunmasına yūnelik uluslararası mekanizmalarca kabul gōrmektedir¹¹⁴.

Yasa-antlaşma örneği olarak insan haklarının korunmasına dair antlaşmaların bu özgūnlükleri en belirgin biçimde yorumlanmaları konusunda ortaya çıkmaktadır¹¹⁵. “Living instrument” (yaşayan belge) olarak nitelendirilen¹¹⁶ bu gibi antlaşmaların hükūmlerinin, onu yaratan sōzleřmesel mekanizmadan ve devletlerin iradesinden bağımsızlaşarak, antlaşmanın konu ve amacına uygun bir biçimde ve ama değişen

111 Brōlmann, ‘Law-Making Treaties’ (n 103) 386. Bu noktada, UAD'nin “Nūkleer Silah Tehdidini ya da Kullanımının Hukukiliđi” bařlıklı Danıřma Görūřüne ek, Mahkeme Bařkanı M. Bedjaoui'nin Deklarasyonu, bu geliřimi ifade eder niteliktedir: “yūzyılın bařında hala geēerli olan uluslararası hukukun net pozitivist, iradeci yaklařımı yerini [...] kolektif bir hukuk bilincini daha kolay yansıtıma ve bir topluluk olarak örgūtlenen devletlerin toplumsal gereksinimlerine daha kolay yanıt vermeye çalıřan bir hukuka bıraktı.” (yē) Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion) [1996] ICJ Rep 226 para 13.

112 Second Report on the Law of Treaties by Sir Gerald Fitzmaurice, UN Doc A/CN.4/107, Yearbook of International Law Commission 1957, Vol II, 31.

113 Craven (n 103) 492-493 ve 497 vd; Tyagi (n 3) 183 ve 188; Brōlmann, ‘Law-Making Treaties’ (n 103) 393.

114 İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, İnsan Hakları Avrupa Sōzleřmesi ile ilgili řu tespiti yapmaktadır: “[...] Klasik uluslararası antlařmalardan farklı olarak Sōzleřme, taraf Devletler arasındaki karřılıklı yūkūmlūlüklerden daha fazlasını içermektedir. Sōzleřme, karřılıklı ve ikili giriřimlerden oluřan bir ađın ötesinde, Bařlangıē bölümündeki ifadeyle ‘ortak güvence’den yararlanan objektif yūkūmlūlükler yaratır.” (yē) Ireland v. United Kingdom App no 5310/71 (ECHR 18 January 1978) para 239. Benzer bir biçimde, İnsan Hakları Amerikalılararası Mahkemesi (İHAMM)'ne göre de, “[...] Amerikan Sōzleřmesi gibi uluslararası insan hakları sōzleřmeleri, genel uluslararası kamu hukukundan farklı bir hukuki yapıya sahiptir. [...] Devletlerin diđer devletlere karřı deđil, kendi yargı yetkisine tabi bireylere karřı yūkūmlūlükler üstlendiđi bir hukuk dūzeni yaratırlar.” (yē) İHAMM, Advisory Opinion on the Obligations in Matters of Human Rights of a State That Has Denounced the American Convention on Human Rights and the Charter of the Organization of American States, 9 November 2020, IACtHR OC-26/20 (Advisory Opinion) para 51. <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_26_eng.pdf> Eriřim Tarihi 21 Eylül 2023.

115 Brōlmann, ‘Law-Making Treaties’ (n 103) 393.

116 Daniel Moeckli and Nigel White, ‘Treaties as Living Instruments’ in M. Bowman and D. Kritsiotis (eds), Conceptual and Contextual Perspectives on the Modern Law of Treaties (Cambridge University Press 2018) 136, 138-9.

koşullara göre yorumlanması gerektiği genel kabul görmüştür. Örneğin İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM), açıkça “*yasa-antlaşma*”¹¹⁷ olarak nitelendirdiği İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS)¹¹⁸’nin “*living instrument*” olduğunu; dolayısıyla, yorumlanmasıyla ilgili evrimsel bir yöntem benimsenmesi gerektiğini hemen hemen ilgili bütün kararlarında belirtmektedir¹¹⁹. Benzer bir biçimde, İnsan Hakları Amerikalılararası Mahkemesi (İHAMM) de İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi (İHAMs)¹²⁰’nin dahil olduğu insan haklarının korunmasına dair antlaşmaları “*living instrument*” olarak niteleyerek; bunların yorumlanmasında geçen zamanın ve güncel koşulların dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir¹²¹.

Bir yasa-antlaşma türü olarak insan haklarının korunmasına dair antlaşmaların yarattığı farklı hukuki rejimin sonuçlarından, bu çalışma bakımından da ilgi çekici olan bir diğeri antlaşmalardan çekilmedir.

İlk olarak; VAHS’nin 60. maddesinde öngörülen, bir antlaşmanın taraf bir devletçe esaslı ihlali halinde bu ihlalden özellikle etkilenen diğer tarafların antlaşmayı sona erdirmeye veya yürürlüğünü askıya alma hakkı, insan haklarının korunmasına dair antlaşmalar bakımından sınırlandırılmıştır. Aynı maddenin beşinci fıkrasına göre, “*insancıl (humanitarian) nitelikteki antlaşmalarda*”, “*kişilerin korunmasıyla ilgili hükümler*” söz konusu olduğunda, esaslı ihlal gerekçesiyle antlaşmanın sona erdirilmesi mümkün değildir. Burada geçen “*insancıl (humanitarian) nitelikteki antlaşmalar*” ifadesini, yalnızca silahlı çatışmalar esnasından sivillerin korunmasına yönelik uygulanacak antlaşmalarla sınırlı olarak anlamamak gerekir. Gerek bu maddenin teklif gerekçesi, gerekse de sonraki tarihli yargı kararları dikkate alındığında, bu kavramın insan haklarının korunmasına ilişkin belirli antlaşmaları da kapsayacak şekilde geniş yorumlanması gerektiği doktrinde kabul görmektedir¹²².

Şüphesiz, VAHS md. 60/5 antlaşmaların esaslı ihlali halinde sona erdirilebilmesiyle ilgili bir sınırlandırma durumudur; genel olarak antlaşmalardan çekilme hakkıyla ilgili bir sınırlandırma getirmemektedir. Yine de bu hüküm antlaşmaların sona erdirilmeleriyle ilgili, antlaşmanın niteliğine bağlı olarak bir ayırım yapması bakımından önemlidir. Bu açıdan da bu madde, Raportör Fitzmaurice’in İkinci Raporu’nda önerdiği, yasa-

117 Wemhoff v. Germany App no 2122/64 (ECHR, 27 June 1968), para 8; Loizidou v. Türkiye App no 15318/89 (ECHR, 23 March 1995), para 84.

118 European Convention on Human Rights (adopted 4 Novembre 1950, entered into force 3 September 1953) (ECHR) <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

119 Moeckli ve White, İHAM’ın yüz ellinin üzerinde kararında, “*living instrument*” ya da bu anlama gelecek kavramlar kullandığını belirtiyor. Bkz Moeckli and White (n 116) 143 vd.

120 American Convention on Human Rights (adopted 22 Novembre 1969, entered into force 18 July 1978) (ACHR) <<https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

121 Mahkeme’nin bu yönde bir tespiti ve atfı yapılan kararları için bkz Advisory Opinion (n 114) para 41.

122 Bu konuda detaylı bir analiz için bkz Elif Uzun, Uluslararası Hukukta Andlaşmaların Esaslı İhlal Nedeniyle Sonu Erdirilmesi ve Askıya Alınması (XII Levha Yayınları 2013) 126-132. Ayrıca, Bruno Simma and Christian J Tams, ‘Article 60 Convention of 1969’ in O. Corten and P. Klein (eds), The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary, Vol II (Oxford University Press 2011) 1351, 1367-8.

antlaşmaların yarattığı özgün hukuki rejimin, bütün eleştirilere rağmen¹²³, VAHS’de yer bulduğunun göstergesidir¹²⁴.

İkinci olarak; insan haklarının korunmasına dair antlaşmaların, çekilmeye ilişkin herhangi bir hüküm içermediğinde, nitelikleri gereği tek taraflı çekilmeye imkân vermediği de genel olarak kabul görmektedir¹²⁵. VAHS’nin 56. maddesine göre; sona erme, fesih veya çekilme hususunda hiçbir hüküm ihtiva etmeyen bir antlaşmadan çekilme, ancak tarafların bu ihtimali kabul etme niyetleri tespit edilebiliyorsa veya antlaşmanın niteliğinden bu hak zımnen çıkarılabiliyorsa mümkündür. İnsan haklarının korunmasına dair evrensel nitelikteki antlaşmaların ise, nitelikleri gereği bu iki şarta da imkân vermediği düşünülmektedir.

Bu konuda en somut örnek, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore)’nin, Birleşmiş Milletler’in kendisine yönelik insan hakları ihlalleri gerekçeli kınama ve yaptırım kararlarına tepki olarak, 1981 yılında taraf olduğu “Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme”den, Dışişleri Bakanlarının 23 Ağustos 1997 tarihli yazısıyla çekilme girişimidir. Kuzey Kore’nin bildirimini sonrasında Birleşmiş Milletler, hazırladığı anımsatıcı not ile çekilme iradesini ilgili Sözleşme, VAHS ve uluslararası hukukun ilgili teamül kuralları bakımından değerlendirmiştir. Anımsatıcı nota göre, çekilmeye ilişkin herhangi bir hüküm içermeyen bu Sözleşme’den çekilmek, VAHS’nin 56. maddesinde öngörülen tarafların niyeti veya antlaşmanın niteliği ihtimalleri bakımından mümkün değildir. Zira, anımsatıcı nota da vurgulandığı üzere, “[...] *insan hakları antlaşmaları, hiçbir biçimde çekilmeye imkân vermeyen değerlerin ifadesidir.*”¹²⁶

Dolayısıyla, uluslararası toplumun bütününe ilgilendiren ve evrensel değerler içeren insan haklarının korunmasına dair yasa-antlaşmalardan çekilme, tamamıyla taraf devletlerin egemen iradelerine bırakılmış bir durum değildir; bu hak sınırlandırılmıştır¹²⁷.

Çekilme konusunda hüküm içermeyen insan haklarının korunmasına dair antlaşmalarla ilgili bu yaklaşım, bu tür antlaşmaların özgünlüklerinin anlaşılması

123 Diğer bir Raportör olan Sir Humphrey Waldock’un, iradeci görüş taraftarlarının devletlerin antlaşmalarla ilişkisinde klasik yaklaşımı yansıtan şu eleştirisi özellikle dikkate değerdir: “[...] zarar gören devletin, haksız fiili gerçekleştiren devlete yönelik bir antlaşmanın yürürlüğünü askıya almasını yasaklamak fazla ileri gitmek olabilir.” (yç) ‘Summary records of the second part of the seventeenth session’ UN Doc A/CN.4/SER.A/1966, The Yearbook of the International Law Commission 1966, Vol I, Part I, 66 para 23.

124 Bu maddeye ilişkin tartışmalar için bkz Uzun (n 122) 122-125.

125 Villiger (n 12) 703; Anthony Aust, Handbook of International Law (2th edn, Cambridge University Press 2010) 95. Bu noktada vurgulamak gerekir ki, kast edilen antlaşmalar yasa-antlaşma niteliğine denk düşen, genel ve soyut normlar içermeleri nedeniyle “objektif rejim”ler yaratan insan haklarının korunmasına ilişkin antlaşmalardır. Dolayısıyla, Aust’un başka bir eserinde de belirttiği üzere, çekilmeye ilişkin hüküm içermeyen antlaşmalardan tek taraflı çekilmenin mümkün olmayacağı iddiasına dikkatle yaklaşmak ve antlaşmanın niteliğine göre özel olarak değerlendirmek gereklidir. Bkz Aust (n 15) 291.

126 UN Aide Memoire, ‘Denunciation of the PIDCP by the Democratic People’s Republic of Korea’ 23 September 1997, özellikle para 7 (yç). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/1997/CN.467.1997-Eng.pdf>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

127 Anımsatıcı nota göre, çekilme konusunda hüküm içermeyen böyle bir antlaşmadan çekilmek, ancak VAHS’nin 54/1.b) hükmüne göre, bütün tarafların rızasıyla mümkün olabilecektir. ibid para 13 ve 14.

bakımından önemlidir. Bu çalışmanın konusu uluslararası antlaşmalardan çekilmede yetki meselesi olduğu için, bu özgünlük dikkate alınarak, taraf devletlerin çekilmesine imkân veren insan haklarının korunmasına ilişkin antlaşma örneklerinin incelenmesi yerinde olacaktır.

B. Bölgesel Koruma Mekanizmaları ve İnsan Haklarının Korunmasına Dair Antlaşmalardan Çekilmede Yetki

Bir önceki başlıkta irdelendiği üzere, ulusal alanda yürütme ve yasama organları arasındaki gerilimli ilişkiyi gün yüzüne çıkaran bir konu olan antlaşmalardan çekilmede yetki meselesi, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi gibi ilkeler bağlamında tartışılmaktadır. Uluslararası hukuk düzleminde bu ilkeler, özellikle de bölgesel örgütler çerçevesinde gündeme gelmektedir. Demokratik kurumların ve işleyişin, üye devletler bakımından yükümlülüğe dönüştüğü Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ) ve Avrupa Konseyi aynı zamanda insan haklarının korunmasına ilişkin etkili hukuk sistematiikleri ve mekanizmaları ile ön plana çıkmaktadır. Yakın zamanda üye devletlerinin insan haklarının korunmasına dair antlaşmalardan çekilmesi durumlarıyla karşılaşan bu iki Örgüt çerçevesinde, insan haklarının korunmasına dair antlaşmalardan çekilmede yetki konusuyla, taraf devletlerin demokrasi ilkesi bağlamında yükümlülükleri arasındaki ilişki incelenecektir.

1. Amerikan Devletleri Örgütü: Venezuela'nın İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi'nden Çekilmesi Örneği

Venezuela 2012 yılında, insan haklarının korunmasına dair bölgesel nitelikte bir antlaşma olan ve ADÖ bünyesinde İHAMM'nin kuruluşunu temellendiren İHAMs'den çekildiğini bildirmiştir¹²⁸. Venezuela'nın çekilme kararına dair İHAMM'nin yakın zamanda vermiş olduğu Danışma Görüşü¹²⁹, insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası antlaşmalardan çekilmenin özgünlükleri konusunda dikkate değer yaklaşımlar içermektedir. Bu Danışma Görüşü'nde İHAMM, çekilmenin uluslararası antlaşmalar hukuku ve İHAMs bakımından hukuki sonuçları ve Venezuela'nın çekilme sonrasında uluslararası hukuk ve ADÖ çerçevesinde devam eden insan haklarına ilişkin yükümlülükleri bakımından tespitlerde bulunmuştur. Danışma Görüşü'nün bu çalışma bakımından asıl önemi, İHAMs'den çekilmede yetki ve usul konusuyla demokrasi ilkesi arasında bir ilişki kurmuş olmasıdır.

128 Organization of American States, "OAS General Secretary Communicates Venezuela's Decisions to Denounce the American Convention on Human Rights", 10 September 2012, https://www.oas.org/en/media_center/press_release.asp?sCodigo=E-307/12> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

129 Advisory Opinion (n 114).

Taraf devletler bakımından çekilmeye izin veren İHAMs'nin, çekilme bildirimleriyle ilgili süre kriterleri¹³⁰ dışında bir hüküm içermediğini belirten İHAMM, antlaşmalardan çekilme kararının bildirilmesiyle ilgili VAHS'nin 67. maddesinde ifade edilen yetkili kişilerce imzalanmış yazılı bildirim şartı dışında uluslararası hukukun da yetki ve usul konusunda sessiz kaldığını ifade etmektedir¹³¹. İHAMM, taraf devletlerin ulusal mevzuatları bakımından yaptığı kısa analizde de çekilmede yetki ve usulle ilgili yeknesak bir uygulamanın olmadığını belirtmektedir¹³². Ulusal alanda çekilme kararının alınmasında yasama, hatta yargı organlarının dahil söz konusu olabildiği halde, çekilme bildirimlerinin yürütme organı tarafından yapıldığı tespiti ise uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımına vurgu yapmaktadır¹³³.

İHAMM, uluslararası antlaşmalardan çekilmeyle ilgili bu genel tespitlerden sonra, İHAMs gibi insan haklarına ilişkin antlaşmalardan çekilmenin özgünlüklerine değinmektedir. Mahkemeye göre insan haklarının korunmasına dair antlaşmalardan çekilme kararı, yalnızca taraf devletler bakımından değil, ilgili antlaşmayla güvence altına aldığı haklardan ve koruma mekanizmalarından mahrum bırakılacak diğer herkesi ilgilendiren etkileri nedeniyle, kendine özgü sonuçlar doğurmaktadır¹³⁴. İHAMM'ye göre, bu etkileri itibariyle bu gibi antlaşmalardan çekilme kararının, ulusal hukuk sistemlerinde öngörülen farklı karar alma prosedürlerine rağmen, mutlaka “çoğulcu, şeffaf, kamusal tartışmalar”ın sonucunda alınması gerekmektedir¹³⁵.

İHAMM'nin, insan haklarının korunmasına dair antlaşmalardan çekilmede aradığı bu demokratik gereklilikler, hiç şüphe yok ki, uluslararası hukukun geleneksel yürütme merkezli yaklaşımının sonucu olarak ve “yükselen otoriter yönetimler” nedeniyle¹³⁶ ortaya çıkabilecek keyfi kararların önüne geçme gayesi gütmektedir. O yüzdendir ki İHAMM, yürütme organının yetkilerini dengeleyecek, yetkide ve usulde paralellik ve demokrasi ilkelerine riayeti çoğulcu, şeffaf, kamusal tartışmaların temeli olarak görmektedir¹³⁷.

Daha önce bahsedildiği üzere, Venedik Komisyonu Raporu'nda “simetrik model” olarak isimlendirilmiş olan bu yöntem, İHAMM'ye göre, çekilme kararının alınış biçiminin demokrasi ilkesi bakımından tatmin edici olup olmadığının da bir göstergesi olacaktır¹³⁸.

130 İHAMs'nin (n 120) 78. maddesine göre, Sözleşme'ye taraf olduktan itibaren en az beş yıl geçmesi kaydıyla yapılabilecek “fesh bildirim” on iki ay sonra etki doğurabilecektir.

131 Advisory Opinion (n 114) para 60 ve 61.

132 ibid para 62-63.

133 ibid para 61.

134 ibid para 61.

135 ibid para 64.

136 Slvia Steininger, ‘Don’t Leave Me This Way: Regulating Treaty Withdrawal in the Inter-American Human Rights System’, (EJIL: Talk, 5 Mart 2021), <<https://www.ejiltalk.org/dont-leave-me-this-way-regulating-treaty-withdrawal-in-the-inter-american-human-rights-system/>> Erişim Tarihi: 1 Eylül 2023. Artan otoriterleşme ile Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden Cumhurbaşkanı Kararı ile çekilmesi arasındaki ilişkiye dair bkz Bayar (n 4).

137 Advisory Opinion (n 114) para 64.

138 ibid para 71.

Demokrasi ilkesinin, İHAM’S’nin uygulanmasında “*ilham verici*” ve “*yol gösterici*” kılavuz ilke niteliğinde olduğunu belirten İHAMM’ye göre insan haklarının etkili ve kolektif korunması hedefi ancak bu ilkenin hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu bakımdan, Sözleşmeciler Devletler’in kuvvetler ayrılığına dayanan ve hukukun üstünlüğünü gözeterek demokratik kurumların işlediği politik sistemler benimsemesi bir tercihten öte gerekliliktir. İHAMM’ye göre bu gereklilik yalnızca İHAM’S rejiminin sonucu değil; Amerika kıtasında, en azından ADÖ üyesi devletler bakımından ADÖ Şartı’na dayalı bir yükümlülüktür. Bu bağlamda İHAMM belirtmektedir ki, taraf devletler bakımından “*demokrasinin etkili bir biçimde uygulanması, artık yalnızca bir ulusal mesele değildir, uluslararası hukuk yükümlülüğüdür*”¹³⁹.

İHAMM, Sözleşmeciler Devletlerin demokrasi ilkesi bakımından bu yükümlülüklerini dikkate alarak, özellikle bölge düzeyinde “*insan haklarının yaygın şekilde ihlaliyle sonuçlanacak demokratik istikrarın, güvenliğin ve barışın bozulduğu durumlarda*”, bir devletin İHAM’S’den çekilme kararının amacının ve bağlamının iyi niyet ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Örneğin, “*demokratik kurumların giderek erozyona uğraması*” ya da “*demokratik düzenin açıkça ve anayasaya aykırı bir biçimde bozulması veya askıya alınması*” gibi hallerde, çekilme kararının alınış biçiminin demokratik kriterleri karşılamayacağını düşünen Mahkeme, ilgili devletin sözleşmesel yükümlülükleri ve iyi niyet ilkesi çerçevesinde bu kararın geçerliliğinin tartışılabilir olması gerektiğini ifade etmektedir¹⁴⁰.

İHAMM’nin demokrasi ilkesini önceleyerek, devletlerin özgür iradeleriyle girdikleri antlaşma ilişkisinden ayrılma egemen haklarını sınırlayan bu yaklaşımı kimi soruları ve eleştirileri beraberinde getirmiştir¹⁴¹. Özellikle, “*çoğulcu, şeffaf, kamusal tartışmalar*” kriterinin karşılanıp karşılanmadığı değerlendirmesinin kim tarafından yapılacağı; bu kriterin sağlanmaması halinde çekilmenin hukuki sonuçlarının ne olacağı gibi soruların ortaya çıkacağı muhakkaktır. İHAMM’ye göre, İHAM’S md. 78’de öngörülen, çekilme kararının en az bir yıl önceden diğer taraf devletlere bildirilmesi şartı tam olarak bu tartışmaların yapılmasına imkân vermektedir. “*Sözleşmenin etkin uygulanmasının kolektif garantörü olan Taraf Devletler*”, demokrasi ilkesi ışığında çekilme kararına

139 ibid para 72.

140 İHAMM’nin özel olarak saydığı altı durumdan bu ikisinde, demokratik işleyişin ortadan kalkması veya bozulması hali doğrudan ifade edilmiş olsa da diğer ihtimallerde de demokrasi ilkesinden uzaklaşıldığına şüphe yoktur. Ancak diğer haller de bir bütün olarak demokrasi ilkesinden geriye gidüş ve insan haklarının ihlali sonucunu yaratacaktır: “Yukarıda belirtilen nedenlerle, aşağıda sayılan durumlardan kaynaklanan bir devletin çekilme kararının amacını ve bağlamını iyi niyet çerçevesinde incelemek önemlidir: (1) koruma organı tarafından alınan bir karara karşı anlaşmazlık ve bu kararın sonucu olan uluslararası taahhütleri ihlal etme niyetinin açıkça belirgin olması durumunda; (2) taahhütlerin süresiz olarak askıya alındığı veya çekirdek hakların özüne yönelik bir tehdit hali olduğu bir senaryoda; (3) ciddi, kitlesel veya sistematik insan hakları ihlalleri bağlamında; (4) demokratik kurumların giderek erozyona uğraması durumunda; (5) demokratik düzen açıkça ve anayasaya aykırı bir biçimde bozulmuş veya askıya alınmışsa; (6) silahlı çatışma durumunda. Bu durumlar özellikle ciddidir ve yarıkürede demokratik istikrarı, güvenliği ve barışı zayıflatacak ve insan haklarının yaygın şekilde bozulmasına neden olabilecek sonuçlar yaratabilir.” (yç) ibid para 73.

141 Bu sorulara ve eleştirilere dair bkz Steininger (n 136).

yönelik her türlü gözlem ve itirazı bu bir yıllık geçiş sürecinde ileri sürebilecektir¹⁴². Taraf devletlerin oluşturduğu kolektif yapı doğal olarak ADÖ’de somutlaşmaktadır. Bu doğrultuda, Danışma Görüşü’nde, başta İHAMM olmak üzere ADÖ organlarının, İHAMM’den çekilme kararının hukukiliğini iyi niyet ve başta demokrasi ilkesi olmak üzere örgütsel yükümlülükler çerçevesinde değerlendirebilmesine imkân verecek platformlar olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

2. Avrupa Konseyi: Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesi örneği

Kuruluş amaçları ve insan hakları koruma sistematığı itibariyle ADÖ’yle fazlasıyla benzerliği olan Avrupa Konseyi’nin, insan haklarının korunmasına dair sözleşmelerinden çekilme halinde, özellikle de yetki bağlamında demokrasi ilkesini nasıl konumlandıracağını irdelemek yerinde olacaktır.

Demokrasi; insan haklarının korunması ve hukuk üstünlüğü ilkesiyle birlikte Avrupa Konseyi’nin temel değerlerinden biridir¹⁴³. Üye devletlerin ortak mirası olarak nitelendirilen bu değerleri korumak ve yaymak Örgüt’ün birincil amacı olarak sayılmıştır¹⁴⁴. Örgüt Statüsü’nün Başlangıç bölümünde ifade edildiği üzere, “*her gerçek demokrasinin dayandığı*” hukukun üstünlüğü ilkesine ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerine saygı taahhüdüne (md. 3) riayet etmeyen bir Taraf Devletin üyeliğinin askıya alınması, hatta sona erdirilmesi söz konusu olabilecektir (md. 8). Yunanistan’ın, 1967 askeri darbesi sonrası yönetime gelen cunta rejiminin demokrasiyi askıya alması sonrası Avrupa Konseyi üyeliğinin sona erdirilmesi; yakın zamanda Rusya’nın Ukrayna’ya işgali sonrasında yine üyeliğinin sona erdirilmesi¹⁴⁵ gibi örnekler, Avrupa Konseyi’nin demokrasi ilkesini konumlandığı yer bakımından dikkate değerdir. Türkiye de, üyeliğin askıya alınması ya da sona erdirilmesi noktasına gelmese de, demokratik işleyişin askıya alındığı askeri darbeler sonrasında Avrupa Konseyi ile sorunlar yaşamıştır¹⁴⁶. Örneğin 12 Eylül askeri darbesi sonrasında, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi’nin almış olduğu 29 Ocak 1981 tarihli ve 395 sayılı Direktif’te¹⁴⁷, yalnızca demokratik ilkelere riayet eden devletlerin Konsey’e üye kalmaya devam edebileceği; dolayısıyla, Türkiye’deki askeri yönetimin derhal sivil demokrasiye geçişi sağlamasının Örgüt üyeliğinin devamı için şart olduğu açıkça ifade edilmiştir¹⁴⁸.

142 Advisory Opinion (n 114) para 71. Belirtmek gerekir ki çekilme iradesinin belirli bir süre önce bildirilmesinin amacına ilişkin bu değerlendirme İHAMM’ye özgü değildir; tüm uluslararası antlaşmalar için geçerlidir. VAHS’nin 65. maddesinde düzenlenmiş olan bildirim süresinin, antlaşmaya taraf diğer devletlere çekilme iradesine yönelik itirazlarını ileri sürme imkânı sağlama amacı güttüğüne dair bkz Karaoğlu (n 4) 1086.

143 <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>

144 Statute of the Council of Europe (adopted 5 May 1949, entered into force 3 August 1949) ETS No 1, md.1/a. <<https://rm.coe.int/1680306052>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

145 Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution CM/Res(2022)2, 16 March 2022, <<https://rm.coe.int/0900001680a5da51>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

146 Bu konuda bkz Gökhan Erdem, ‘12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler’ (2015) 14 (1) Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi 29-64.

147 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Order 395 (1981) <<https://pace.coe.int/pdf/fa43f78c5332ce3446851a49d1b2476907acc52cd613d5918816ad19f2f5d3a9/doc.%2020395.pdf>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

148 Ayrıca bkz Erdem (n 146) 50.

Demokrasi ile insan haklarının korunması arasında da doğrudan bir bağ vardır. Demokrasiyi, “*Avrupa kamu düzeninin temel bir unsuru*” olarak nitelendiren İHAM’a göre “*insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi*” ile “*gerçekten etkili bir siyasal demokratik rejim*”in varlığı arasında çok açık bir ilişki vardır. İHAS’ın Başlangıç bölümünde ve Mahkeme’nin birçok kararında vurgulandığı üzere, Avrupa devletlerinin ortak mirası niteliğindeki demokratik toplum idealinin ve değerlerinin korunması İHAS’ın de temel amacıdır. İHAM’a göre, Avrupa insan hakları sistematığının üzerine oturduğu demokratik toplum kriteri o denli güçlüdür ki, İHAS’ın birçok maddesinde temel hakların sınırlandırılması ancak “*demokratik bir toplum için gerekli*” olmasına bağlıdır¹⁴⁹.

İnsan haklarının korunması ile demokrasi arasındaki bu ilişkiden hareketle, tıpkı Venezuela’nın İHAM’den çekilme örneğinde olduğu üzere, insan haklarının korunmasına dair Avrupa Konseyi sözleşmelerinden çekilmede¹⁵⁰ yetki ve usul konusunun demokratik yöntemler bağlamında tartışmaya açılıp açılmayacağı önemli bir sorudur.

Konsey üyeliğinin sona erdirilmesinden dolayı İHAS’a de taraf olmaktan çıkarılan Yunanistan ve Rusya örnekleri bir kenara konulursa, kendi iradesiyle İHAS’tan çekilen devlet örneği yoktur. Aslında Avrupa Konseyi’nin bireysel temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin hiçbir sözleşmesinden ayrılma örneği yoktu. Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesi bu anlamda bir ilk niteliğindedir¹⁵¹.

Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesi sonrası Avrupa Konseyi üst düzey temsilcilerinin açıklamalarında¹⁵², bu kararın kadın haklarının korunmasında geriye gidiş anlamına geldiği ve üzüntü verici olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmışken, kararın alınış biçimine ve bunun Avrupa Konseyi’nin demokrasi ilkesiyle ilişkisine dair bir değerlendirme bulunmamaktadır.

Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme kararının demokratik gereklilikler bakımından uygunluğunu Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi tartışmaya açmıştır. Yukarıda Avrupa Konseyi üyesi devletler bakımından karşılaştırmalı bir çalışma olarak incelenen Venedik Komisyonu Raporu, Parlamenterler Asamblesi’nin Türkiye’nin çekilme bildiriminden sonra aldığı “*Türkiye’de Demokratik Kurumların İşleyişi*” başlıklı kararı üzerine hazırlanmıştır. “*Türkiye Cumhurbaşkanı, yasama*

149 United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey App no 19392/92 (ECHR, 30 January 1998) para 45.

150 Belirtmek gerekir ki, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturan Türkiye’nin çekilme kararı verdiği İstanbul Sözleşmesi de (md. 80), bu karardan sonra spekülasyon bir biçimde de olsa tartışılan ve zaman zaman tehditkarca gündeme getirilen çekilme ihtimalinin muhatabı İHAS da (md. 58) Taraf Devletlerin çekilebilmelerine ilişkin açık hükümler içermektedir.

151 Başak Çalı (n 4).

152 Council of Europe leaders react to Turkey’s announced withdrawal from the Istanbul Convention (21 March 2021) <<https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-leaders-react-to-turkey-s-announced-withdrawal-from-the-istanbul-convention#:~:text=We%20thus%20deeply%20regret%20the,protect%20victims%20and%20prosecute%20perpetrators>> Erişim Tarihi 21.10.2023.

organına danışmadan ve kamuoyunda tartışılmadan, tek taraflı bir biçimde çekilme kararı almasına”; “*bu durumun, İHAS dahil, diğer antlaşmalardan çekilmeyle ilgili yarattığı spekülasyona*” ve “*ülkenin hukuki istikrarını ve öngörülebilirliğini olumsuz etkilemesine*”; “*antlaşmalara taraf olma ya da bunlardan çekilme kararı ulusal egemenlik konusu olsa da, Avrupa Konseyi’nin temel sözleşmelerinden birinden örneği olmayan bir biçimde çekilmenin demokratik süreçlerle ilgili ciddi sorular ve kaygılar yaratmasına*” dikkat çeken Asamble, “*demokratik bir toplumda*” uluslararası antlaşmalardan çekilmede uyulması gereken standartlar ve kurullarla ilgili karşılaştırmalı bir çalışma yapılmasını talep etmiştir¹⁵³.

Yukarıda detaylarına yer verildiği üzere, Avrupa Konseyi üyesi devletlerle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma sunan Venedik Komisyonu Raporu’nda, özellikle 90’lı yıllardan itibaren simetrik model olarak tanımlanan, yasama organının antlaşmaların onaylanması sürecindeki rolüne paralel bir rolü çekilme sürecinde de üstlenmesi eğilimi ortaya konulmuştur. Simetrik model, yasama organının onay sürecine dahil olduğu tüm antlaşmalarla ilgili çekilme kararlarında benzer bir rol üstlenmesini gerektirmekle birlikte, özellikle de insan haklarının korunmasına dair antlaşmalar bakımından uygulanmaktadır¹⁵⁴. Venedik Komisyonu, insan haklarının korunmasına dair antlaşmalarda, onay sürecinde olduğu gibi çekilme halinde de yasama organlarına rol verilmesinin gerekliliğini şöyle ifade etmektedir:

“İnsan hakları sözleşmeleri açısından çekilme, tipik olarak, bireylerin korunmasına ilişkin somut güvencelerin azalması ve/veya bu tür güvencelerin uygulanmasını ve bunlara saygı gösterilmesini denetleyen ve uygulayan bazı kurumsal veya prosedürel mekanizmaların ortadan kaldırılması ile sonuçlanır. Bu nedenle, genelde, bir anlaşmadan çekilmenin, o anlaşmanın yapılmasının diğer tarafını (‘actus contrarius’) oluşturduğu; ve bu yüzden de, parlamentonun katılımında bir ‘simetri’ olması gerektiği söylenir.”¹⁵⁵

Rapor’daki 90’lı yıllar vurgusu, özellikle Avrupa kıtasında güçlenen demokratik rejimler ve net bir biçimde konsolide olan insan hakları sistematiği ile simetrik sisteme geçişler arasındaki ilinti bakımından dikkate değerdir.

Daha önce bahsedildiği üzere, bu net eğilime rağmen simetrik modelin bir teamül kuralı olmadığı tespitini yapan Komisyon’un, özellikle insan haklarının korunmasına dair antlaşmalardan çekilmede demokratik usullerin Avrupa Konseyi üyesi devletler bakımından örgütsel bir yükümlülük olup olmadığına ayrıca tartışması beklenirdi. Zira Komisyon’un da belirttiği üzere,

“yasama organının antlaşmalardan çekilme sürecine katılımını destekleyen temel normatif argüman, hükümetin temel ve önemli eylemlerinin yasama organının resmi bir işlemine dayanması ve onun

153 Council of Europe, Parliamentary Assembly, ‘The Functioning of Democratic Institutions in Turkey’ Resolution 2376 (2021), 22 April 2021, para 8, <<https://pace.coe.int/en/files/29189/html>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

154 Venedik Komisyonu Raporu (n 72) para 287.

155 ibid para 288 (yç).

denetimine tabi olması gerektiği yönündeki anayasal ilkeye dayanmaktadır. Bu fikir, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinden kaynaklanmaktadır: Halkın seçilmiş temsilcilerinden oluşan yasama organının katılımı, karara daha güçlü bir demokratik temel kazandırır.¹⁵⁶

Komisyon'un vurguladığı kuvvetler ayrılığına dayalı demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleri yalnızca anayasal temelleri olan ilkeler değildir; Avrupa Konseyi üyeleri bakımından aynı zamandan örgütsel yükümlülükleri ifade etmektedir. Demokratik değerlerin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının korunması amacıyla kurulmuş olan Avrupa Konseyi, en azından bu Örgüt'e üye olan devletler bakımından bu ilkeleri bir ulusal tercih meselesi olmaktan çıkarmıştır. Şüphe yok ki her bir üye kendi siyasal ve hukuk sistemini serbestçe belirler. Ancak bu tercihlerin, Örgüt'ün kuruluş felsefesine ve amaçlarına uygun sonuçlar doğurup doğurmadığının ve her bir üyenin örgütsel yükümlülüklerine iyi niyet çerçevesinde uyup uymadığının Avrupa Konseyi organlarınınca denetlenebilir olması gerekmektedir.

Bu açıdan, Türkiye'nin insan haklarının korunmasına dair temel bir belge olan İstanbul Sözleşmesi'nden sadece yürütmenin – hatta yürütme adına tek bir kişinin, Cumhurbaşkanının¹⁵⁷ – bir tasarrufuyla çekilmesinin, üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin kuruluş amaçlarını oluşturan demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri bakımından denetlenebilmesi, devletlerin egemenliği ilkesine aykırı olmayacağı gibi devletlerin örgütsel yükümlülükleri çerçevesinde uluslararası hukukun da gereğidir.

Sonuç

Devletlerin uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarında yetkili kişiler ve organlar meselesi, ilke olarak her bir devletin kendi tercihinin bırakılması; benimsedikleri siyasal düzene ve hukuk sistemine göre değişkenlik gösteren bir konudur. Devletlerin egemenliği ilkesi gereği bu alana müdahil olmayan uluslararası hukuk, pragmatik nedenlerle ve hukuki öngörülebilirlik yaratmak amacıyla, belirli kişiler bakımından bir temsil karinesi benimsemiştir. Tabii ki bu temsil karinesi, antlaşmalarla ilgili kararların nasıl ve kim tarafından alındığından ziyade, ulusal alanda alınan kararın devleti adına uluslararası alanda kim tarafından dile getirileceğiyle ilgilidir. Bununla birlikte, bu karineden yararlanan devlet başkanı, hükümet başkanı ve dışişleri bakanının ulusal alanda yürütme erkini kullanan kişiler olması, devletlerin antlaşmalarla ilgili tasarruflarında uluslararası hukukun yürütme organını ön plana çıkarması sonucunu doğurmaktadır. Ulusal hukukun yetki konusundaki düzenlemeleriyle çelişmesi halinde dahi uluslararası düzlemde geçerli kabul edilen bu karine adeta yanlışlanamaz bir kurala dönüşürken, uluslararası hukukun yürütme merkezli yaklaşımını da pekiştirmektedir.

156 ibid para 288 (yç).

157 Daha önce de ifade edildiği üzere, 2017 yılında yapılan referandumla kabul edilen ve 2018 yılında geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi aslında antlaşmalarla ilgili tasarruflarda yasama ile yürütme arasındaki yetki paylaşımına ilişkin esaslı bir değişiklik getirmemiştir. Eskiden Bakanlar Kurulunun icra edebildiği yetkiler Cumhurbaşkanı tarafından icra edilir hale gelmiştir. Ancak, Cumhurbaşkanının yürütme adına tek karar verici haline gelmesi bu sistemde alınan kararların "demokratik meşruiyet problemleri" yarattığı eleştirilerine neden olmuştur. Bkz Pirim (n 4) 588.

Uluslararası hukukun yürütme merkezli bu yaklaşımı, ulusal alanda, özellikle yasama organlarının antlaşmalarla ilgili tasarruflarda etkin rol üstlenmesiyle birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Bu yetki paylaşımının dayandığı kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkeleri, şüphesiz, klasik uluslararası hukukun devletlere dayattığı ve anayasal düzenleri için mutlak referans olması gereken ilkeler değildir. Ancak bu durum, bölgesel örgütler çerçevesinde gelişen uluslararası hukuk kurallarıyla ve devletlerin örgütsel yükümlülükleriyle birlikte değişmektedir.

Demokratik değerlerin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının korunması amacıyla kurulmuş olan Avrupa Konseyi, en azından bu Örgüt'e üye olan devletler bakımından kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkelerini bir ulusal hukuk meselesi olmaktan çıkarmıştır. Avrupa Konseyi kurucu antlaşmasının ve birçok temel sözleşmesinin vurguladığı demokrasi ilkesi, özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili kararların demokratik olarak seçilmiş temsilcilerin oluşturduğu yasama organları tarafından alınmasını, dolayısıyla kuvvetler ayrılığı ilkesine saygıyı gerektirmektedir. Uluslararası antlaşmalarla ilgili de olsa, yasama faaliyeti niteliğinde, temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir tasarrufta yasama organının by-pass edilmesi, Avrupa Konseyi'nin temel metinlerinden kaynaklanan demokrasi ilkesine ilişkin üye devletlerin yükümlülüklerine aykırı olacaktır.

Örgütsel bir yükümlülüğün ifadesi olan demokrasi ilkesi, üye devletlerin antlaşmalarla ilgili tasarruflarında yeknesak uygulamaların ve bölgesel teamül kurallarının ortaya çıkmasına da kaynaklık etmektedir. Böylece, uluslararası antlaşmalarla ilgili, "*iş hukukun anayasal düzeyde temel önemi haiz kuralları*"ndan olan demokrasi ilkesinin¹⁵⁸ hilafına tasarrufların, en azından bu Örgüt'e taraf olan ve "*normal uygulamaya göre ve iyi niyetle hareket eden*" devletler bakımından "*objektif olarak açık*" bir ihlal olarak görülmesi beklenebilecektir¹⁵⁹. Venezuela'nın İHAMs'den çekilmesine ilişkin vermiş olduğu Danışma Görüşü'nde İHAMM, tam olarak bu nedenle ve demokrasi ilkesini referans alarak, VAHS'nin 46. maddesindeki antlaşma akdetme yetkisiyle ilgili iyi niyet ve iş hukukun temel önemi haiz bir kuralının aşıkâr ihlali kriterlerini yorum yoluyla antlaşmadan çekilme halinde de uygular görünmektedir¹⁶⁰.

Gerek örgütsel bir yükümlülük olarak gerekse de bölgesel nitelikteki yapılagelişin etkisiyle, devletlerin uluslararası antlaşmalarla ilgili tasarruflarının demokrasi testine tabi tutulması, İstanbul Sözleşmesi'nin bir örneğini oluşturduğu insan haklarının

158 Bothe (n 6) 1094.

159 VAHS'nin 46. maddesindeki bu kriterlerin antlaşmalarla ilgili her türlü tasarrufta kistas alınmasını eleştiren Karaoğlu'na göre, bu madde açıkça antlaşmaların geçersizliğine dair bir düzenlemedir; antlaşmalardan çekilmeyle ilgili işlemlerde esas almaz (Karaoğlu (n 4) 1100). Bu tespit haklı olmakla birlikte, yukarıda da tartışılmaya çalışıldığı üzere 46. maddedeki kriterler devletlerin antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri çerçevesinde ulusal hukukla uluslararası hukuk arasında olası çatışmada sağlanmaya çalışılan dengeye ilişkin bir fikir vermektedir. Dolayısıyla, antlaşmalardan çekilmede bu kriterlerin esas alınması doğrudan 46. maddeye dayanan bir girişim değil; örgütsel yükümlülüklerin ve bölgesel teamül kurallarının yorumlanmasında dolaylı bir referans niteliğindedir.

160 Başak Çalı (n 4).

korunmasına dair antlaşmalar bakımından çok daha gereklidir. Oluşturdukları etkili yargısal koruma mekanizmalarından çıkan kararlar nedeniyle sıklıkla taraf devletlerin tepkisini çeken İHAS ve İHAMs gibi insan haklarının korunmasına dair antlaşmalar, çekilme tehditleriyle de aynı sıklıkla karşı karşıya kalmaktadır¹⁶¹. Her ne kadar bu tehditlerin pratiğe dönüşmesi nadir ve kısa süreli olsa da¹⁶², insan haklarının korunmasına dair antlaşmaların devletlerin egemen iradelerini önceleyen klasik antlaşmalar hukukuna tabi olarak görülmesi ve taraf devletlerin dilediklerinde çekilmelerine imkân verecek hükümler içermesi, bu antlaşmalar ve korudukları haklar bakımından adeta “*Demokles’in kılıcı*” gibi durmaktadır¹⁶³.

Temsil karinesi nedeniyle uluslararası hukuk düzleminde geçerliliği sorgulanamaz görünen Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden Cumhurbaşkanı Kararı ile çekilmesi bu perspektiften ele alınarak; çekilme bildiriminin hukuki sonuçları, Türkiye’nin parçası olduğu Avrupa bölgesi devletlerinin uygulamaları ve üyesi olduğu Avrupa Konseyi’nden kaynaklanan demokrasi ilkesi ve insan haklarının korunmasına dair örgütsel yükümlülükleri çerçevesinde ayrıca değerlendirilebilir, hatta denetlenebilir olmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

Kitaplar ve Makaleler / Books and Articles

Aust A, ‘Treaties, Termination’ in Anne Peters and Rüdiger Wolfrum (eds), *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford University Press online last update 2006) <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1491>

Aust A, *Modern Treaty Law and Practice* (2th edn, Cambridge University Press 2007).

Aust A, *Handbook of International Law* (2th edn, Cambridge University Press 2010).

Aybay R, ‘Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukunda Yeri’ (2007) (70) *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 187-213.

Bayar T, ‘Turkey’s withdrawal from Istanbul Convention: international human rights regime vis-à-vis authoritarian survival’ Published online: 27 Sep 2023 *Turkish Studies* 1-21 DOI: 10.1080/14683849.2023.2262721.

161 Ximena Soley and Silvia Steininger, ‘Parting Ways or Lashing Back? Withdrawals, Backlash and the Inter-American Court of Human Rights’ (2018) 14(2) *International Journal of Law in Context* 237-257.

162 Tyagi (n 3) 181-182.

163 *ibid* 192.

- Bothe M, 'Article 46 Convention of 1969' in O. Corten and P. Klein (eds) *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary*, Vol II (Oxford University Press 2011) 1090-1101.
- Brölmann C, 'Law-Making Treaties: Form and Function in International Law' (2005) 74(3-4) *Nordic Journal of International Law* 383-403.
- Brölmann C, 'Typologies and the 'Essential Juridical Character' of Treaties' in M. Bowman & D. Kritsiotis (eds) *Conceptual and Contextual Perspectives on the Modern Law of Treaties* (Cambridge University Press 2018) 79-102.
- Craven M, 'Legal Differentiation and the Concept of the Human Rights Treaty in International Law' (2000) 11(3) *European Journal of International Law* 489-519.
- Bradley CA, 'What is Foreign Relations Law?' in Curtis A. Bradley (ed) *The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law* (Oxford Handbooks 2019) 3-20.
- Çağırın ME, *Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri* (Platin 2005).
- Çalı B, 'Withdrawal from the Istanbul Convention by Turkey: A Testing Problem for the Council of Europe' (*EJIL: Talk* 22 Mart 2021) <<https://www.ejiltalk.org/withdrawal-from-the-istanbul-convention-by-turkey-a-testing-problem-for-the-council-of-europe/>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023.
- Daillier P, Forteau M and Pellet A, *Droit International Public* (8th edn, LGDJ 2009).
- Dupuy P-M and Kerbrat Y, *Droit International Public* (10th edn, Dalloz 2010).
- Eskitaşçıoğlu İ, 'Turkey's Withdrawal from the Istanbul Convention: A Sudden Presidential Decision in the Dead of the Night and an Alarming Setback' (*Völkerrechtsblog*, 27 Mart 2021) <<https://voelkerrechtsblog.org/de/turkeys-withdrawal-from-the-istanbulconvention/#>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023.
- Erdem G, '12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler' (2015) 14 (1) *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 29-64.
- Foakes J, *The Position of Heads of State and Senior Officials in International Law* (Oxford University Press 2014).
- Gözler K, 'Cumhurbaşkanının Uluslararası Sözleşmeleri Feshetme Yetkisi Var mı? İstanbul Sözleşmesinin Feshi Hakkında 3718 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı Üzerine Eleştiriler' (*Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, 20 Mart 2021) <www.anayasa.gen.tr/ua-sozlesme-fesih.htm> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2023.
- Halatçı Ulusoy Ü, *Türk Hukukunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Uluslararası Antlaşmaların Yapımı ve Sona Ermesi* (Yetkin Yayınları 2021).
- Hathaway OA, 'Treaties' End: The Past, Present, and Future of International Lawmaking in the United States' (2008) 117(8) *Yale Law Journal* 1236-1372.
- Helfer LR, 'Treaty Exit and Intra-Branch Conflict at the Interface of International and Domestic Law' in Curtis A. Bradley (ed) *The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law* (Oxford Handbooks 2019) 355-372.
- Hoffmeister F, 'Article 7' in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds) *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary* (2th edn, Springer 2018) 129-143.
- Karaoğlu AO, 'Türk Hukukunda Milletlerarası Andlaşmalardan Tek Taraflı Çekilme' (2021) 16(203) *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1083-1106.
- Kelsen H, *Principles of International Law* (Rinehart 1952).
- Kovacs P, 'Article 46 Convention of 1969' in O. Corten and P. Klein (eds) *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary*, Vol II (Oxford University Press 2011) 125-144.

- Köker L, 'İstanbul Sözleşmesi'nin İptalinin Anayasa'ya Aykırılığı Üzerine' (Birikim Dergisi 24 Mart 2021) <<https://birikimdergisi.com/guncel/10531/istanbul-sozlesmesini-sona-erdirmeye-kararının-anayasaya-aykırılığı-üzerine>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023.
- Le Boeuf R, 'La Double Nature de la Ratification des Traités: Observations Sur les Discordances Entre les Procédures Constitutionnelles et Internationales' (2016) 107(3) *Revue Française de Droit Constitutionnel* 601-632.
- McNair AD, 'The Functions and Differing Legal Character of Treaties' (1930) 11 *British Yearbook of International Law* 100-118.
- Michon L, *Les Traités Internationaux Devant Les Chambres* (A. Chevalier-Marescq & Cie, 1901).
- Moeckli D and White N, 'Treaties as Living Instruments' in M. Bowman and D. Kritsiotis (eds) *Conceptual and Contextual Perspectives on the Modern Law of Treaties* (Cambridge University Press 2018) 136-171.
- Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap* (15 edn, Turhan Kitabevi 2021).
- Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap* (2th edn, Turhan Kitabevi 1997).
- Pazarcı H, *Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap* (6 edn, Turhan Kitabevi 2019).
- Pirim CZ, 'The Legal Effects of the New Presidential System on Turkey's Treaty-Making Practice', 2022 33(2) *European Journal of International Law* 579-606.
- Rensmann T, 'Article 46' in Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds) *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary* (2th edn, Springer 2018) 837-868.
- Reuter P, *Introduction to the Law of Treaties* (Routledge 2011).
- Simma B and Tams C J, 'Article 60 Convention of 1969' in O. Corten and P. Klein (eds) *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary*, Vol II (Oxford University Press 2011) 1351-1378.
- Soley X and Steininger S, 'Parting Ways or Lashing Back? Withdrawals, Backlash and the Inter-American Court of Human Rights' (2018) 14(2) *International Journal of Law in Context* 237-257.
- Steininger S, 'Don't Leave Me This Way: Regulating Treaty Withdrawal in the Inter-American Human Rights System' (*EJIL: Talk*, 5 Mart 2021) <<https://www.ejiltalk.org/dont-leave-me-this-way-regulating-treaty-withdrawal-in-the-inter-american-human-rights-system/>> Erişim Tarihi 1 Eylül 2023.
- Şirin T and Orcan NU, 'Uluslararası Sözleşmelerden Çekilmenin Anayasal Esasları ve Başlıca Tartışmalar' (2022) 13(50) *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 241-278.
- Tanör B, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)* (3th edn, YKY 2009).
- Tütüncü AN, Arıkoğlu E, Akün VN and Başkaracaoğlu E, *Milletlerarası Hukuk (Giriş, Kaynaklar) Prof. Dr. Sevin Toluner'in Ders Notlarından*, (2th edn, Beta 2019).
- Tyagi Y, 'The Denunciation of Human Rights Treaties' (2008) 79(1) *British Yearbook of International Law* 86-193.
- Uzun E, *Uluslararası Hukukta Andlaşmaların Esaslı İhlal Nedeniyle Sona Erdirilmesi ve Askıya Alınması* (XII Levha Yayınları 2013).
- Verdier P-H and Versteeg M, 'Separation of Powers, Treaty-Making, and Treaty Withdrawal: A Global Survey' in Curtis A. Bradley (ed) *The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law* (Oxford Handbooks 2019) 135-155.
- Villiger ME, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties* (Brill 2008).

Wildhaber L, *Treaty-making Power and Constitution: An International and Comparative Study* (Helbing & Lichtenhahn 1971).

Woolaver H, 'From Joining to Leaving: Domestic Law's Role in the International Legal Validity of Treaty Withdrawal' (2019) 30(1) *European Journal of International Law* 73-104.

Woolaver H, 'State Engagement with Treaties: Interactions between International and Domestic Law' in Curtis A. Bradley (ed) *The Oxford Handbook of Comparative Foreign Relations Law* (Oxford Handbooks 2019) 431-446.

Uluslararası yargı kararları / Decisions of International Courts

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Case (Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro) (Preliminary Objections) [1996] ICJ Rep 595.

Ireland v. United Kingdom App no 5310/71 (ECHR, 18 January 1978).

Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening) (Judgment) [2002] ICJ Rep 303.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion) [1996] ICJ Rep 226.

Loizidou v. Türkiye App no 15318/89 (ECHR, 23 March 1995).

Nuclear Tests case (Australia v France / New Zealand v France) (Interim Protection: Order) [1973] ICJ Rep 99.

Nuclear Tests case (Australia v France / New Zealand v France) (Judgment) [1974] ICJ Rep 253.

Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Advisory Opinion) [1951] ICJ Rep 15.

United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey App no 19392/92 (ECHR, 30 January 1998).

Wemhoff v. Germany App no 2122/64 (ECHR, 27 June 1968).

Uluslararası Antlaşmalar ve Diğer Belgeler / International Treaties and Other Documents

Advisory Opinion on the Obligations in Matters of Human Rights of a State That Has Denounced the American Convention on Human Rights and the Charter of the Organization of American States, 9 November 2020, IACtHR OC-26/20 <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_26_eng.pdf> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

American Convention on Human Rights (adopted 22 Novembre 1969, entered into force 18 July 1978) (ACHR) <<https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

Council of Europe, Parliamentary Assembly, Order 395 (1981) <<https://pace.coe.int/pdf/fa43f78c5332ce3446851a49d1b2476907acc52cd613d5918816ad19f2f5d3a9/doc.%20395.pdf>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (adopted 11 May 2011, entered into force 1 August 2014) CETS No 210 (İstanbul Convention), <<https://rm.coe.int/168008482e>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution CM/Res(2022)2, 16 March 2022, <<https://rm.coe.int/0900001680a5da51>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

- European Convention on Human Rights (adopted 4 Novembre 1950, entered into force 3 September 1953) (ECHR) <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.
- Report on the Domestic Procedures of Ratification and Denunciation of International Treaties adopted by the Venice Commission at its 130th Plenary Session (Venice and online, 18-19 March 2022) CDL-AD(2022)001 <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)001-e)> Erişim Tarihi 16 Ocak 2023.
- Second Report on the Law of Treaties by Sir Gerald Fitzmaurice, UN Doc A/CN.4/107, *Yearbook of International Law Commission* 1957, Vol II.
- Second Report on the Law of Treaties by Sir Humphrey Waldock, UN Doc A/CN.4/136, *Yearbook of International Law Commission* 1963, Vol II.
- ‘Summary of Practice of the Secretary-General as Depositary of Multilateral Treaties’ UN Doc ST/LEG/7/Rev.1 <https://treaties.un.org/doc/source/publications/practice/summary_english.pdf> Erişim Tarihi 20 Eylül 2023.
- ‘Summary records of the second part of the seventeenth session’ UN Doc A/CN.4/SER.A/1966, *The Yearbook of the International Law Commission* 1966, Vol I, Part I.
- Statute of the Council of Europe (adopted 5 May 1949, entered into force 3 August 1949) ETS No 1 <<https://rm.coe.int/1680306052>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.
- Treaty on European Union (consolidated 1 March 2020) OJ C 202 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.
- Vienna Convention on the Law of Treaties (adopted 22 May 1969, entered into force 27 January 1980) 1155 UNTS 331 (VCLT) <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.
- UN Aide Memoire, “Denunciation of the PIDCP by the Democratic People’s Republic of Korea” of September 23, 1997, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/1997/CN.467.1997-Eng.pdf>> Erişim Tarihi 21 Ekim 2023.

Ulusal Hukuk Belgeleri / National Law Documents

- 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi: 20.4.1924, (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi resmi internet sitesi) <<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.
- 1961 Anayasası, Kanun Numarası: 334, Kabul Tarihi: 9.7.1961, RG 20.7.1961/10859 <<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.
- 1982 Anayasası, Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG: 20.11.1982/17844 <<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.
- 9 Nolu Milletlerarası Andlaşmaların Onaylanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi RG 15.07.2018/30479 <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-6.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.
- 244 sayılı Bazı Andlaşmaların Yapılması İçin Cumhurbaşkanına Yetki Verilmesi Hakkında Kanun RG 09.07.2018/30473 Mükerrer 3 <<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>> Erişim Tarihi 21 Eylül 2023.

